

De Middelnederlandse handschriften van de grote en de kleine „Der sielen troest”

door

J. DESCHAMPS

In deze bijdrage geven we een uitvoerige beschrijving van acht handschriften, waarin de Middelnederlandse bewerking van de grote *Der sielen troest*, een catechetisch werk over de tien geboden met een overvloed van exempelen, geheel of gedeeltelijk bewaard is gebleven. Die handschriften zijn: 1. Tübingen, Universiteitsbibliotheek, Stiftung Preussischer Kulturbesitz, Depot der Staatsbibliothek, ms. germ. fol. 1027; 2. Nijmegen, Rooms-Katholiek Weeshuis, 953; 3. Deventer, Athenaeumbibliotheek, 101 D 1; 4. Düsseldorf, Hauptstaatsarchiv, G V 1; 5. 's-Gravenhage, Koninklijke Bibliotheek, 70 H 48; 6. Utrecht, Stedelijk Museum, cat. 1569; 7. Londen, British Museum, Add. 18162 en 8. 's-Gravenhage, Museum Meermann-Westreenianum, M 10 E 15. Bovendien bevatten hs. Tübingen en hs. Nijmegen een deel van de Middelnederlandse bewerking van de kleine *Der sielen troest*, een catechetisch werk over de zeven sakramenten, waarin eveneens een groot aantal exempelen voorkomt. Blijkbaar was het bedoeld als een vervolg op de grote *Der sielen troest*.

In 1959 publiceerde Margarete Schmitt naar hs. Kopenhagen, Koninklijke Bibliotheek, Thott fol. 58 een Middelnederduitse bewerking van de grote *Der sielen troest*¹. Deze tekstuitgave, voraafgegaan door een merkwaardige inleiding, zette er ons toe aan de Middelnederlandse handschriften van de grote en de kleine *Der sielen troest* uitvoerig te beschrijven. Steunend op de dissertatie van G. Reidemeister², beschreef M. Schmitt in de inleiding tot haar tekstuitgave beknopt alle Duitse en Nederlandse handschriften van

(1) M. Schmitt, *Der grosse Seelentrost. Ein niederdeutsches Erbauungsbuch des vierzehnten Jahrhunderts*. Köln-Graz, 1959 (Niederdeutsche Studien, 5). Haar onbekend gebleven is hs. Darmstadt, Hessische Landes- und Hochschulbibliothek, 1968, waarin een gedicht over de zeven vreugden van Maria voorkomt dat aan *Der sielen troest*, I, 33 (Schmitt, blz. 104-120) is ontleend. Dit gedicht werd naar voornoemd handschrift uitgegeven door G.G. Meersseman, *Von den Freuden Mariens. Ein Beitrag zur Geschichte der niederdeutschen Mystik*, in *Lebendiges Mittelalter. Festgabe für Wolfgang Stammer*. Freiburg (Zw.), 1958, blz. 92-97.

(2) G. Reidemeister, *Die Überlieferung des Seelentrostes*. Teil I. Inaugural-Dissertation der hohen philosophischen Fakultät der Universität Halle-Wittenberg. Halle a. S., 1915.

de grote *Der sielen troest*, die haar bekend waren. Zo komt daar-in ook een korte beschrijving van de bovengenoemde eerste drie handschriften voor³, evenwel niet van de laatste vijf, die haar onbekend zijn gebleven.

Terwijl de Nederduitse⁴, de Zweedse⁵ en de Deense bewerking⁶ van de grote *Der sielen troest* in het licht zijn gegeven, werd aan de Nederlandse versie slechts weinig aandacht besteed. Zelfs in de rijke bloemlezing uit het Middelnederlands geestelijk proza, die C.C. de Bruin in 1940 liet verschijnen, komt er geen uittreksel uit voor⁷. Dat in de 15de en 16de eeuw de grote *Der sielen troest* in het Nederlandse taalgebied zeer verspreid is geweest, wordt afdoend bewezen niet alleen door de acht bewaarde en de drie verloren gegane of zoek geraakte handschriften⁸, maar vooral door de achttien drukken, die vóór 1600 in de Nederlanden in het licht werden gegeven⁹. Zelfs later werd het werk nog gedrukt¹⁰. Een studie over en een uitgave van de Nederlandse bewerking van de grote *Der sielen troest*, bewaard in zoveel handschriften en drukken, lijkt ons niet alleen verantwoord, maar zelfs wenselijk. Ook de Nederlandse bewerking van de kleine *Der sielen troest*, ofschoon

(3) M. Schmitt, *a.w.*, blz. 11*-12*, 25* en 15*.

(4) Vóór de uitgave van M. Schmitt werden er in verschillende werken uittreksels uit Duitse handschriften van *Der sielen troest* gepubliceerd; zie hierover G. Reidemeister, *a.w.*, blz. 5.

(5) Uitgegeven door G.E. Klemming, Stockholm, 1871-73 en opnieuw door S. Henning, Uppsala, 1954-57.

(6) Uitgegeven door Niels Nielsen, Kopenhagen, 1937-52.

(7) *Middelnederlands geestelijk proza*, verzameld door C.C. de Bruin en ingeleid door C.G.N. de Vooys. Zutphen, 1940.

(8) Over een handschrift van *Der sielen troest*, destijds in het bezit van het Hendrik Adamanshuis te Zutphen, zie K.O. Meinsma, *Middeleeuwse Bibliotheken*. Zutphen, 1903, blz. 288; over een handschrift van *Der sielen troest*, in 1445 „per Hermannum rectorem in Ferwert” geschreven, destijds in het bezit van het klooster Marienwald te Frenswegen bij Nordhorn, zie K.O. Meinsma, *a.w.*, blz. 254, nr. 31; K. Löffler, *Quellen zur Geschichte des Augustinerchorherrenstifts Frenswegen (Windesheimer Kongregation)*. Soest, 1930, blz. xxxviii, nr. 31; M. Schmitt, *a.w.*, blz. 31* en B. Nonte, *Untersuchungen über die Handschriften des Augustiner-Chorherren-Stiftes Frenswegen bei Nordhorn*, Westfälische Forschungen, 14 (1961), blz. 146, nr. 31; over een handschrift van *Der sielen troest*, in 1897 nog in het Gräfl. Hoensbroechsches Archiv in Schloss Haag*bij Geldern, zie C. Borchling, *Mittelniederdeutsche Handschriften in dem Rheinlanden und einigen anderen Sammlungen. Vierter Reisebericht*. Göttingen, 1913, blz. 142-143; G. Reidemeister, *a.w.*, blz. 22-23 en M. Schmitt, *a.w.*, blz. 29*.

(9) Zie M.F.A.G. Campbell, *Annales de la typographie néerlandaise au XVe siècle*. 's-Gravenhage, 1874, blz. 438-441, nr. 1543-1550 en W. Nijhoff en M.E. Kronenberg, *Nederlandsche Bibliographie van 1500 tot 1540*. 's-Gravenhage, 1923, blz. 741-743, nr. 2081-2086; Id., *Tweede deel*. 's-Gravenhage, 1940, blz. 839-840, nr. 3985 en 3986. Zie verder G. Reidemeister, *a.w.*, blz. 38-39 en M. Schmitt, *a.w.*, blz. 32*-33*.

(10) Zie G. Reidemeister, *a.w.*, blz. 39-41; M. Schmitt, *a.w.*, blz. 33*-34*; V.A. Dela Montagne, *Schoolboeken te Antwerpen in de 17de eeuw*, Tijdschrift voor Boekenbibliotheekwezen, 5 (1957), blz. 31-32; E.H. van Heurck, *De Vlaamse volksboeken*. In het Nederlandsch vertaald door J. Truys. Z.p., z.j., blz. 166-168.

zij in handschrift slechts gedeeltelijk bewaard is gebleven en nooit gedrukt werd, verdient een nader onderzoek.

Ter oriëntering van de lezer laten we hier enkele bijzonderheden over de grote en de kleine *Der sielen troest* volgen¹¹. Zoals gezegd, is de grote *Der sielen troest* een catechetisch werk over de tien geboden, waarin de leer met een groot aantal exempelen is toegelicht. In de proloog betreurt de schrijver het dat sommige lieden zich verlustigen in het lezen van ridderromans over Parcival, Tristan en Diederik van Bern in plaats van zich te verdiepen in de H. Schrift, waarin toch „der sielen troest” is gelegen. Kennelijk lag het in zijn bedoeling de leken een stichtelijk boek in de volkstaal te bezorgen, zó vol spannende verhalen dat het de wereldse ridderromans zou kunnen verdringen. Om des te meer de aandacht te boeien is het werk geschreven in de vorm van een dialoog tussen een geestelijke vader (vader lieue) en een geestelijk kind (kind lieue). Oorspronkelijk in de moderne zin mag het niet heten, want de schrijver heeft de stof aan tal van bronnen ontleend. Hem komt echter de verdienste toe uit zovele bronnen een boek te hebben samengesteld dat in een boeiende en persoonlijke verhaaltrant is geschreven. Welke de bronnen zijn die hij heeft gebruikt, vermeldt hij in het begin van het werk, waar hij in het Latijn de bronnen en de inhoud van zijn werk opgeeft. De zin, waarin hij ons zijn bronnen mededeelt, luidt als volgt: *Libellus iste collectus est de diuersis libris: De byblia, de passionali, de hystoria scolastica, de hystoria ecclesiastica, de speculo hystoricali, de decretis et decreta libus, de koronicis diuersis, de uita patrum, de collationibus patrum, de dialogo, de compendio theologie, de summa reimundi, de summa gaufridi, de summa hinrici, de summa uiciorum et virtutum et de omnibus libris quoscumque legere potero audire*¹². Al heeft de schrijver zijn bronnen slechts met verkorte benamingen opgegeven, die echter voor kundige tijdgenoten duidelijk genoeg waren, toch herkennen we of menen we de volgende werken te herkennen: de H. Schrift, de *Legenda aurea* van Jacobus de Voragine, de *Historia scolastica* van Petrus Comestor, de *Historia ecclesiastica* van Eusebius van Caesarea, het *Speculum historiale* van Vincentius van Beauvais, het *Decretum* van Gratianus en de *Decretales* van Gre-

(11) Zie over de grote *Der sielen troest* buiten de bovenaangehaalde werken van G. Reidemeister en M. Schmitt ook het artikel *Seelentrost* door A. Hübner in *Die deutsche Literatur des Mittelalters. Verfasserlexikon*. Unter Mitarbeit zahlreicher Fachgenossen herausgegeben von K. Langosch, IV, kol. 147-149; zie ook D.C. Tinbergen, *Des coninx summe*. Leiden, z.j. [1900-1907], blz. 138-140 en C.G.N. de Vooy, *Middel nederlandse legenden en exempelen. Bijdrage tot de kennis van de prozalitteratuur en het volksgeloof der middeleeuwen*. Herziene en vermeerderde uitgave. Groningen-Den Haag, 1926, blz. 52-53.

(12) M. Schmitt, *a.w.*, blz. 1.

gorius IX, de *Vitae patrum*, de *Collationes patrum* van Johannes Cassianus, het *Compendium theologiae veritatis* van Hugo Ripelin van Straatsburg, de *Summa de casibus penitentiae* van Raymundus van Peñafort, de *Summa* van Godefridus van Poitiers, de *Summa* van Hendrik van Gent, de *Summa vitiorum et virtutum* van Peraldus of Guillaume Pérault. De studie van de bronnen die de schrijver heeft gebruikt, is niet gemakkelijk, daar hij zijn bronnen slechts in het algemeen in het begin van zijn werk aangeeft en in de loop van het werk niet aanduidt aan welke bron hij een bepaald onderdeel heeft ontleend¹³. Een bron, die door de schrijver niet is genoemd, is een Duitse vertaling van het *Speculum humanae salvationis*, waaraan hij haast letterlijk de berijmde gebeden over het lijden van Christus en over de zeven smarten van de H. Maagd heeft ontleend¹⁴. Er is ook een duidelijke verwantschap met de z.g. eerste Nederlandse Historiebijbel (eigenlijk de tweede!)¹⁵.

De schrijver van de grote *Der sielen troest* is onbekend. Verkeerdelijk werd het werk aan de Keulenaar Johannes Moirssultze toegeschreven, wiens naam in het kolofon van hs. Keulen, Historisches Archiv, G.B. fol. 50, fol. 152 v° voorkomt¹⁶. Dat kolofon luidt: *Finitum et Completum per me Johannem dictum Moirssultze Colonie natum. Sub Anno domini Millesimo Quadragesimo Quadragesimo Quinto Sabbato post Dominicam in Quadragesima jn qua Cantatur Inuocauit etc. Orate pro me misero peccatore Ob amorem domini nostri Jhesu cristi sanctissime virginis Marie ac omnium sanctorum supernorum Ciuium AmeN.* Johannes Moirssultze is echter slechts de kopiist van dit handschrift dat van 1445 dateert, terwijl het oudste gedateerde handschrift van de grote *Der sielen troest* al van 1403 dagtekent¹⁷. Dat de schrijver een geestelijke is geweest, staat wel vast. Waarschijnlijk was het een dominikaan, daar de dominikanen in de exempelen in een gunstig daglicht worden geplaatst¹⁸.

Waar de grote *Der sielen troest* is ontstaan, is moeilijk uit te maken. Al was het werk in Noord- en Oost-Neder-Duitsland en in de westelijke Nederlanden bekend, toch is het in het Oostneder-

(13) M. Schmitt bereidt een afzonderlijk werk voor over de bronnen van de grote *Der sielen troest*; zie het *Vorwort* van haar werk.

(14) Zie M. Schmitt, *a.w.*, blz. 118*-124*.

(15) Zie M. Schmitt, *a.w.*, blz. 124*-131* en M. Andersson-Schmitt, *Über die Verwandtschaft der Alexandersagen im Seelentrost und in der ersten niederländischen Historienbibel*, in *Münstersche Beiträge zur niederdeutschen Philologie*. Köln-Graz, 1960, blz. 78-104 (Niederdeutsche Studien, 6) en de aldaar opgegeven literatuur.

(16) Zie A. Ampe, *De schrijver van „Zielentrost“ op het spoor?* Ons Geestelijk Erf, 34 (1960), blz. 201-204.

(17) Zie M. Andersson-Schmitt, *De schrijver van „Zielentrost niet op het spoor!“* Ons Geestelijk Erf, 34 (1960), blz. 324-325.

(18) G. Reidemeister, *a.w.*, blz. 7-8.

lands-Nederrijns-Westfaalse en in het Oostfaalse-Middelduitse gebied het meest verspreid geweest. Waarschijnlijk is de plaats van ontstaan in het Oostnederlands-Nederrijns-Westfaals gebied te zoeken, waaruit de oudste handschriften afkomstig zijn en waarin een naar verhouding groot gedeelte van de woordenschat van de archetypus te lokaliseren valt¹⁹. Evenmin is het met zekerheid uit te maken, wanneer het werk is geschreven. Waarschijnlijk is het omstreeks 1350 ontstaan²⁰.

De twee oudste Middelnederlandse handschriften van de grote *Der sielen troest* zijn hs. Tübingen dat in 1436 in het klooster Nazareth in de stad Geldern en hs. Nijmegen dat in 1445 in een Nijmeegs klooster werd vervaardigd. Beide handschriften hebben dezelfde inhoud; ofwel werd hs. Nijmegen van hs. Tübingen afgeschreven ofwel werden zij beide, wat minder waarschijnlijk is, van hetzelfde voorbeeld afgeschreven. Zij zijn tevens de enige volledige Middelnederlandse handschriften van de grote *Der sielen troest* (wel ontbreekt in hs. Nijmegen het eerste blad); immers in hs. Deventer werden door de kopiist tal van exempelen weggelaten en de andere handschriften bevatten slechts excerpten.

Uit sommige Middelnederlandse handschriften en uit een inkunabel van de grote *Der sielen troest* werden kleine gedeelten uitgegeven. In 1732 publiceerde Isaac Le Long in zijn *Boek-zaal der Nederduytsche Bybels* een uittreksel over het paternoster uit hs. 's-Gravenhage, Museum Meermannno-Westreenianum, M 10 E 15, toen in zijn bezit²¹. In 1851 nam J. van Vloten in zijn *Verzameling van Nederlandsche prozastukken van 1229-1476, naar tijdsorde gerangschikt* uit hs. 's-Gravenhage, Koninklijke Bibliotheek 70 H 48 het verhaal van Simon de Tovenaar en een gedeelte van de geschiedenis van koning Salomo op²². In 1872 publiceerde E. Verwijs naar de inkunabel Haarlem, Jakob Bellaert, 1484 in zijn *Bijdrage tot de kennis van het oude volksgeloof* het gedeelte uit het eerste gebod dat over bijgeloof handelt²³. In 1900 haalde C.G.N. de Vooy in zijn *Middelnederlandsche legenden en exempelen* naar hs. Deventer gedeelten uit de proloog aan²⁴ en in

(19) M. Schmitt, *a.w.*, blz. 132*-136*.

(20) M. Schmitt, *a.w.*, blz. 124*.

(21) I. le Long, *Boek-zaal der Nederduytsche Bybels*. Amsterdam, 1732, blz. 227-229; Tweede uitgave, Hoorn, 1764, blz. 227-229.

(22) J. van Vloten, *Verzameling van Nederlandsche prozastukken van 1229-1476, naar tijdsorde gerangschikt*. Leiden en Amsterdam, 1851, blz. 101-107.

(23) E. Verwijs, *Bijdrage tot de kennis van het oude volksgeloof*, Studiën en Bijdragen op het gebied der historische Theologie, 2 (1872), blz. 401-407.

(24) C.G.N. de Vooy, *Middelnederlandsche legenden en exempelen. Bijdrage tot de kennis van de prozalitteratuur en het volksgeloof der middeleeuwen*. 's-Gravenhage, 1900, blz. 8-9, 58-59; Herziene en vermeerderde uitgave. Groningen-Den Haag, 1926, blz. 2-3, 52-53.

1901 gaf hij naar hs. 's-Gravenhage, Koninklijke Bibliotheek, 70 H 28 de legenden van Pilatus en Judas uit ²⁵.

Het lag in de bedoeling van de schrijver nog veel meer dan de tien geboden te behandelen. Op het einde van de proloog zegt hij immers dat hij wil schrijven over de tien geboden, de zeven sacramenten, de acht zaligheden, de zeven werken van barmhartigheid, de zeven vreugden van de H. Maagd, de zeven getijden, de zeven gaven van de H. Geest, de zeven hoofdzonden en de zeven hoofddeugden ²⁶. Hij wou dus geheel de stof behandelen, die men gewoonlijk in de middeleeuwse catechetische werken aantreft. Hier van behandelde hij alleen de tien geboden en in het derde gebod de zeven getijden en de zeven vreugden van Maria. Misschien heeft de dood hem belet zijn werk te voltooien.

De kleine *Der sielen troest* handelt over de zeven sacramenten. Hij is eveneens geschreven in de vorm van een dialoog tussen een geestelijke vader en zijn geestelijk kind en bevat ook een groot aantal, meestal korte exempelen, die de leer moeten toelichten. Kennelijk is hij bedoeld als een vervolg op de grote *Der sielen troest*. In zijn werk heeft de schrijver twee reeds bestaande werken ingelast, die eveneens in de vorm van een dialoog tussen een geestelijke vader en zijn geestelijk kind zijn geschreven en ook tal van exempelen bevatten: in het vierde sacrament de *Biechtspiegel*, beginnend met de woorden: *Laetare filia Sion, quia ego venio et habitabo in medio tui* (Zach., 2, 10) en in het zesde sacrament de *Kloosterspiegel*. De *Biechtspiegel* handelt niet alleen over het vierde sacrament, maar ook over de zeven hoofdzonden, de tien geboden, de vijf zintuigen, de zeven werken van barmhartigheid en de zeven sacramenten ²⁷. De *Kloosterspiegel* behandelt niet het sacrament van het priesterschap, maar de hoedanigheden van de goede mannelijke en vrouwelijke kloosterling. Samen met de ingelaste *Biechtspiegel* en de *Kloosterspiegel* is de kleine *Der sielen troest* lijviger dan de grote. Zowel de *Biechtspiegel* als de *Kloosterspiegel* hebben een aantal exempelen aan de grote *Der sielen troest* ontleend. In de *Biechtspiegel* wordt de grote *Der sielen troest* zelfs onder de benaming „dat boec vanden tien geboden” tot tweemaal toe vermeld. Wie de auteurs van de kleine *Der sielen troest*, de

(25) C.G.N. de Vooy, *De Middelnederlandsche legenden over Pilatus, Veronica en Judas*, Tijdschrift voor Nederlandsche Taal- en Letterkunde, 20 (1901), blz. 145-148, 162-165.

(26) M. Schmitt, *a.w.*, blz. 4.

(27) Zie over de Duitse handschriften en oude drukken van deze *Biechtspiegel* de bijdrage van F.X. Thalhofer, *Ein Beichtbüchlein aus dem Ende des 15. Jahrhunderts*, in *Festgabe Alois Knöpfler*. München, 1907, blz. 295-313. Hierin worden twee vijftiende-eeuwse handschriften vermeld, die een Latijnse vertaling van deze *Biechtspiegel* bevatten.

Biechtspiegel en de *Kloosterspiegel* zijn geweest, is onbekend²⁸.

De kleine *Der sielen troest* is slechts gedeeltelijk in het Middelnederlands overgeleverd. Hs. Tübingen en hs. Nijmegen, de enige Middelnederlandse handschriften van het werk, bevatten de eerste vijf sacramenten (met de *Biechtspiegel* ingelast in het vijfde sacrament) en het zesde sacrament tot waar de *Kloosterspiegel* in de Duitse handschriften is ingevoegd. In deze handschriften ontbreken dus de *Kloosterspiegel*, het slot van het zesde en geheel het zevende sakrament. De onvolledige kleine *Der sielen troest* eindigt erin met de woorden: Kynt lieue woltu wat weten vanden geestelicken leuen soe lese dat cloister spigel dair vyndstu dat ynne gheschreuen. Afzonderlijk komt de *Biechtspiegel* nog in verschillende Middelnederlandse handschriften voor²⁹. Ook werd hij onder de benaming *Boec der biechten*, samen met de *Spiegel des ewighen levens*, in 1480 te Delft bij Jacob Jacobz. van der Meer gedrukt³⁰. In 1872 publiceerde W. Moll in zijn *Bijdrage tot de kennis van het middeneeuwsch bijgeloof* naar hs. Utrecht, Bibliotheek der Rijksuniversiteit, 5 G 33 (Cat. 1691), toen in zijn bezit, een passus over bijgeloof uit het eerste gebod³¹. In zijn bloemlezing *Middelnederlands geestelijk proza*, verschenen in 1940, gaf C.C. de Bruin naar hs. Utrecht, Bibliotheek der Rijksuniversiteit 5 G 53 (Cat. 1691), tot 1908 hs. Amsterdam, Universiteitsbibliotheek, I F 7 (Moll 31), twee exemplen uit de *Biechtspiegel* uit³². In zijn *Middelnederlandsche stichtelijke exempelen* nam C.G.N. de Vooyo naar hetzelfde handschrift 24 exemplen uit de *Biechtspiegel* op³³. In 1963 bezorgde L. Decorte naar hs. Parijs, Bibliothèque nationale, néerl. 32

(28) Zie over de verhouding van deze drie werken tot elkaar en tot de grote *Der sielen troest*: M. Schmitt, *a.w.*, blz. 138*. Volgens A. Ampe, *a.w.*, blz. 203 zouden de grote en de kleine *Der sielen troest* door dezelfde auteur zijn geschreven.

(29) Die handschriften zijn: Brussel, Koninklijke Bibliotheek, 21.940; 's-Gravenhage, Koninklijke Bibliotheek, 73 E 25; 's-Gravenhage, Koninklijke Bibliotheek, Akademie van Wetenschappen, XXV; Deventer, Athenaeumbibliotheek, 101 D 4 (Cat. I, 52); Parijs, Bibliothèque nationale, néerl. 32; Utrecht, Bibliotheek der Rijksuniversiteit, 5 G 33 (Cat. 1691) en Zwolle, Overijssels Museum, Emmanuelshuizen, 5. Hs. Brussel, Koninklijke Bibliotheek, 2087 bevat een verkorte versie van het werk. Al die handschriften, behalve het laatste, werden reeds vermeld door W. de Vreese, *Beschrijving der handschriften van Jan van Ruusbroec's werken. Eerste stuk*. Gent, 1900, blz. 365, voetnoot 1 en door C.G.N. de Vooyo, *Bijdrage tot de kennis van het middeleeuws volksgeloof*, Nederlandsch Archief voor Kerkgeschiedenis. Nieuwe serie, 1 (1902), blz. 359.

(30) Zie M.F.A.C. Campbell, *a.w.*, blz. 451, nr. 1580.

(31) W. Moll, *Bijdrage tot de kennis van het middeneeuwsch bijgeloof*, Studiën en Bijdragen op 't gebied der historische Theologie, 2 (1872), blz. 388-389; zie ook C.G.N. de Vooyo, *Bijdrage tot de kennis van het middeleeuws volksgeloof*, Nederlandsch Archief voor Kerkgeschiedenis. Nieuwe serie, 1 (1902), blz. 371-385.

(32) *Middelnederlands geestelijk proza*, verzameld door C.C. de Bruin en ingeleid door C.G.N. de Vooyo. Zutphen, 1940, blz. 206-207.

(33) *Middelnederlandsche stichtelijke exempelen*, verzameld en uitgegeven door C.G.N. de Vooyo. Zwolle, 1953, blz. 14-27.

een volledige uitgave van de *Biechtspiegel*, voorafgegaan door een uitvoerige inleiding³⁴. Mocht de Nederlandse versie van de *Biechtspiegel* zich dus in een verdiende belangstelling verheugen, de Nederlandse bewerking van de eigenlijke kleine *Der sielen troest* is tot nog toe onbestudeerd gebleven.

In de onderstaande beschrijvingen hebben we de spelling en de interpunctie van de handschriften ongewijzigd weergegeven. De titels die in de handschriften in het rood zijn geschreven, hebben we gekursiveerd. De opgeloste abbreviaturen hebben we kursief laten drukken behalve dan in de gekursiveerde rode titels, waar wij ze in romein hebben aangegeven. Met onderstrepingen in de handschriften hebben we geen rekening gehouden. Daar hs. Tübingen en hs. Nijmegen gelijk van inhoud zijn, hebben we de aantekeningen bij sommige stukken uit het eerste handschrift bij dezelfde stukken in het tweede niet meer herhaald.

I. TÜBINGEN, UNIVERSITEITSBIBLIOTHEEK, STIFTUNG
PREUSSISCHER KULTURBESITZ, DEPOT DER STAATS-
BIBLIOTHEK, MS. GERM. FOL. 1027.

Handschrift op papier en perkament, geschreven in 1436 en 1437, bestaande uit een septern (fol. 1-14; fol. 1, 7, 8 en 14 perk.); 7 sexternen (fol. 15-26, 27-38, 39-50, 51-62, 63-74, 75-88, 89-100); een quintern (fol. 101-110); 4 sexternen (fol. 111-122, 123-134, 135-146, 147-158); een quintern (fol. 159-168) en een quintern, waarvan het 9de en het 10de blad weggesneden zijn (fol. 169-176), samen 176 bladen; in formule uitgedrukt: VII, 7 VI, V, 4 VI, V, V--2. Op de binnenzijde van het voor- en achterbord is telkens een heel en een half perkamenten blad geplakt. Blad: 286 x 206 mm; bladspiegel: 210 à 228 x 150 à 155 mm. Twee kolommen; 37 à 47 regels per kolom; tussenruimte ca. 14 mm. Reklamen op fol. 38 v°, 62 v°, 74 v°, 88 v°, 158 v°; geen signaturen. Moderne potloodfoliëring van 1 tot 176; oude foliëring met zwarte Romeinse cijfers van j tot [CI]xx (= 168); fol. 169-176 zijn in de oude foliëring ongefolieerd gebleven; de twee foliëringen lopen gelijk tot [CI]viii = 158; in plaats van [CI]ix schreef de oude folieerder [CI]xj, zodat de oude foliëring van hier af twee nummers op de nieuwe vooruit is. Opmerkelijk is dat de oude folieerder

(34) L. Decorte, *De Middelnederlandse Biechtspiegel „Letare filia syon quia ego venio et habitabo in medio tui”*. I. Inleiding. II. Tekstuitgave. Leuven, 1963, CL en 133 blz. [Onuitgegeven verhandeling ter verkrijging van de graad van licentiaat in de Wijsbegeerte en Letteren (Germaanse Filologie) aan de Katholieke Universiteit te Leuven].

van fol. Cj af kortheidshalve C en van fol. Clviiij af Cl weglaat. Dikte van het blok : 40 mm.

BAND

Oorspronkelijk kalfslederen band op beuken borden. Sporen van twee sloten. Zowel op het voor- als op het achterbord sporen van vijf knoppen. Het voor- en het achterplat zijn versierd met drie- en vijf dubbele filets en met vijf soorten losse stempeltjes : een arend of grijp, een heilige in een nis, een draak en twee soorten friezen ; op het voorplat komen 51, op het achterplat slechts 34 losse stem-pels voor. De rug is afgeschilferd, maar niet gebarsten ; op de vier hoeken is het leder versleten, zodat het hout van de borden zichtbaar is. Vijf ribben.

SCHRIFT EN DATERING

Het handschrift is door twee kopiïsten geschreven (littera cursiva): de eerste kopiïst schreef fol. 1 r^oa-110 v^ob en 148 v^oa, 17de regel - 174 v^oa ; de tweede fol. 111 r^oa-148 v^oa, 16de regel. Een latere kopiïst schreef bovendien de 13 regels van de geloofsbelijdenis op fol. 176 v^ob. Rode titels (in de kleine *Der sielen troest* evenwel geen titels); afwisselend rode en blauwe initialen en lombarden (in de kleine *Der sielen troest* echter slechts rood); hoofdletters rood doorstreept ; in geheel het handschrift correcties door de eerste kopiïst. Het handschrift is op drie plaatsen gedateerd, tweemaal door de eerste kopiïst en eenmaal door de tweede. De eerste kopiïst voltooide fol. 1 r^oa-107 v^oa daags vóór het feest van de H. Catharina (25 november), dus op 24 november, 1436: Explicit iste liber Anno domini Millesimo Quadringentesimo [tricesimo] sexto jn profesto katherine virginis (fol. 107 v^oa); fol. 148 v^oa-174 v^oa beëindigde hij op de feestdag van de H. Marcus, dus op 25 april 1437: Scriptum et completum anno domini m^o cccc^o xxxvij jn festo domini Marci ewangeliste (fol. 176 v^oa). De tweede kopiïst voltooide fol. 111 r^oa-148 v^oa daags vóór het feest van de H. Maria Magdalena (22 juli), dus op 21 juli, 1436: Anno domini Milesimo cccc^o xxxvj^o nec non in profesto beate marie magdalene Scriptor scripsisset bene melius si potuisset. Fol. 107 v^oa-110 v^ob, geschreven door de eerste kopiïst, zijn niet gedateerd, maar werden eveneens in 1436-37 voltooid. Het gedeelte van de tweede kopiïst met de kleine *Der sielen troest* werd dus vóór de beide gedeelten van de eerste kopiïst geschreven.

INHOUD

1. Fol. 1 r^oa-107 v^oa [*De grote Der sielen troest*] Inc. DER sielen troist leget an heyliger leer van becoringen der heyliger scrift want lijkewijs als dat licham leuet van ertscher spysen soe leuet die siele van heyliger leren want die mynsche en leuet nyet alleen van den uytwendighen brode Mer oyck van den worden die dair gaen vyt den monde gades ende dat is die heylighe scrift die he gesproken heft doir die propheten Ende doir die heylige leerre ende noch alle dage sprict doir der prediker mont Kynt lieue dair om saltu gerne lesen Ende horen die lere der heyliger scrift dair der sielen troist aen leget up dat die siele gespysset werde ende gesterket in allen guden dingen Ende neme een beelde an onsen lieuen heren ihesu cristo die myt synen vader in den tempel nakede den wysen meysteren ende hoirde ende vragede van der heyliger scrift VOele lude syn die lesen wertlike boeke ende hoiren dair na ende verliesen al oir arbeyt want sy nyet en vynden der syelen troist... Expl. Hier had he grote wertlike ere nv heft he grote scande Hier nam sijn heerscheit eyn eynde Ende hier en wolde he nyet halden die gebade gades nv moet he halden die [107 v^oa] gebade des duuels yn der hellen Hier om saltu gerne halden die ghebade gades up dat wy dair nyet en commen dair allexander quam Sunder dat wy dair commen moeten dair alle gades heilgen myt gade vervreuwen yn synen ewigen ryke Des help ons allen die vader ende die soen ende die heilige geist Amen

2. Fol. 107 v^oa-107 v^ob *Eyn spigel alre mynschen* Inc. ICK rade v allen dat ghi v dair toe keert Ende ghi alle dage steruen leert Want got en heft ons nyet te weten gegeuen Woe lange wy sullen leuen Och woe wijs is hy die gadert ende spairt Tgegen die lange hynnevairt ... Expl. Want id mach ons nyet geschyen Dat wy der doit mogen ontvlyen Hier om edel mynsche voir dyncke dy wel Ende wes toe den dienste gades snel Dyenestu der werlt du blyefs bedragen Als du moges syen myt oghen

3. Fol. 107 v^ob-108 r^oa *Twelief sijn graden der oitmodicheit* Inc. MERcke xij graden der oytmodicheit die sente benedictus setten yn sijnre regulen Die ierste graet is altoes oitmodicheit yn den herten ende yn den lijcham to bewysen Ende ok neder te zyen an die erde ... Expl. Die illefte graet is dat eyn gade ontfuchten sal ende halden al sijn gebade soe mach he commen yn dat lant der geloeften Die twelfte graet is dat eyn onderdanicheit bewyse synen ouersten

4. Fol. 108 r^oa-108 r^ob [*Gedicht over de uitspraken van de schepenen*] Inc. DAT ordel dat die scepen wysen Des en kan ick nyet geprysen Ok en kan ick des gelasteren nyet Want id is duck wal eer geschiet Dat beide sitten yn eenre banck Gude scepen ende kranck ... Expl. Sy gaen oeren ede voel te na Men solde dat recht laten blijken [108 r^ob] Den armen als den rijken Nu ende toe allen stonden Als dat voirmals is gevonden

5. Fol. 108 r^ob *Van der boysheit des woekeners* Inc. EEN woekener is arger dan die boese geist Want die boes geist vluyt den heilgen cruce ende den wywater Mer die woekener nyet Jtem en woekener is arger dan die helle Want die helle verslyndet alleen die quaden Mer en woekener verslyndet beyde guden ende quaden ... Expl. Jtem en woekener is arger dan

die doyt Want die doyt doedet alleen dat lijf Mer en woekener doedet beyde ziele ende lijf

6. Fol. 108 r^ob-108 v^oa *Dit sijn teyken des aenstaenden dodes* Inc. Dat ierste teyken is wannere eyn kranck mynsche voir synen houede royt wordet ende voir bleeck was Dat ander teyken wanneer enen sijn voete ende been beneden kalt werden ende voir warm weren ... Expl. *Frons rubet in primo pedibus frigescit ab ymo Dentes nigrescunt nasus summotenus albet Mentem submittit leniter lacrimatur ocellus* Hijs certis signis moriens congnoscitur omnis

7. Fol. 108 v^oa-109 r^ob *Die tien gebade gaets te ryme* Inc. MYnsche tien sijn der gebade Die di gebaden sijn van gade Dat ierst bedudet du salt mynnen Dynen got van allen synnen Van herten en[de] van alre macht Zo hefstu dat irste gebot volbracht Auer an desen seluen gebade Verbudet he die afgade ... Expl. Dit sijn heb ick recht vernomen Die tien gebade die got geboit Toe halden voir der zielen doit Die men soe sterck halden moet Zoe wie an enen mysdoet Dat hi es nyet en mach ontfallen He en moet rekenen van on allen Soe wie se haldet ontebraken Alsoe hier voir is gesproken Die sal dair myt gade leuen Dat moet got ons allen geuen amen — Andere Middelnederlandse berijmingen van de tien geboden: F.J. Mone, *Uebersicht der niederländischen Volks-Literatur älterer Zeit*. Tübingen, 1838, blz. 253, nr. 357; K. Regel, *Mittelniederländische Psalmen, Hymnen und Gebete aus zwei handschriftlichen Breviarien der Herzoglichen Bibliothek zu Gotha*, in *Programm des Gymnasium Ernestinum zu Gotha*. Gotha, 1864, blz. 11; K. de Gheldere, *Dietsce rime. Geestelijke gedichten uit de XIIIe, XIVe & XVe eeuw naar een hs. van het einde der XVe eeuw*. Brugge, 1896, blz. 171-172; D.C. Tinbergen, *Des coninx summe*. Leiden, [1900-1907], blz. 123-124; J. Paquay, *Middelnederlandsche gewijde teksten naar handschriften der XIVe-XVe eeuw*. Lummen, 1933, blz. 15.

8. Fol. 109 r^ob-110 r^oa *Eyn gedicht van geistliker mynnen* Inc. IT is tijt dat wij beginnen Mit onsen wille schier Te clymmen in der mynnen Die tijt is nv al hier Wy hebben versumet so mennigen dach Mit onsen willen traghe Mocht wy dat nv leggen af Soe en hoirden wy gene clage ... Expl. Biddet all ghemeyne Den vader mynnentlike [110 r^oa] Dat hi ons misdaet cleyne En[de] make ons ziele rijck Ende make ons des toeuals quijt Jn desen armen dale Ende hi na deser corter tijt Ons allen tot om hale Amen — Naar dit handschrift uitgegeven door A. von Arnswaldt, *Vier Schriften von Johann Rusbroek in niederdeutscher Sprache*. Hannover, 1848, blz. XXXVII-XL; naar dit handschrift en naar hs. Würzburg, Universiteitsbibliotheek, ch.q. 144 gepubliceerd door D.A. Stracke, *Middelnederlandsche bijdrage uit het Würzburger hsch. ch 9. (lees: q.) 144*, Verslagen en Mededeelingen van de Koninklijke Vlaamsche Academie voor Taal- en Letterkunde, 1926, 1, blz. 373-377 en naar hs. Würzburg, Universiteitsbibliotheek, ch. q. 144 door W.H. Beuken, *Dichters der middeleeuwen*. Bilthoven, 1936 (*Bloemlezing uit de katholieke poëzie van de vroegste tijden tot heden onder redactie van A. van Duinkerken, I*), blz. 293-296 en *Ruusbroec en de middeleeuwse mystiek*. Utrecht-Brussel, 1946, blz. 113-114. De eerste 10 en de laatste 6 verzen werden naar dit handschrift meegedeeld

door C.G.N. de Vooy, *Verspreide Mnl. geestelike gedichten, liederen en rijmspreuken*, Tijdschrift voor Nederlandsche Taal- en Letterkunde, 23 (1904), blz. 72.

9. Fol. 110 r^a-110 r^b *Dit is een merclick liet* Inc. W^Oe lude sanck die lerer op der tynnen Wie nv yn swaren sunden leecht He mach sich wal besynnen Dat hi myt tyde dair aue laet Eer om die doit den wech onder gaet ... Expl. Der lerer sprac Woltu dijn herte neygen Den rechten wech toe gade wart den wil ick dy helpen steygen Soe saltu halden die x gebot zoe en wordstu nyet des duuels spot Dat hemelrijck dat wordt dijn eyghen — De eerste 10 en de laatste 6 verzen zijn naar dit handschrift meedeeld door C.G.N. de Vooy, *a.w.*, blz. 72.

10. Fol. 110 r^b-110 v^a *Dit is ok en schoen liet* Inc. NV sterk ons got yn onser noit ick beuele my here yn dyn gebot laet ons den dach genedentlich aen schynen Dijn namen drie bid ich myr by Jn allen noeden waer ich sy ... Expl. Ende gif dat ich soe schone komme tzoe dich dair yn Mijns leuens eyn guet eynde verlene here my Zoe dat my nyet verslynde der duuel ofte sijn En[de] wasch af al mijn sunden myt dynen heilgen wonden Des bid ick here dy — De eerste 13 en de laatste 11 verzen werden naar dit handschrift meedeeld door C.G.N. de Vooy, *a.w.*, blz. 72-73.

11. Fol. 110 v^b [Deugden van de H. Maagd] Maria was oitmodich voirhuedich stedich vredich zedich voil swygende gade verkrigende reyn gern alleyn satich caritatich arm en[de] verduhdich sympel en[de] eynvoildich schemel en[de] getruwe All dese doechden had ons lieue vrouwe Hed ick se mede dat were my guet Want ick ommer steruen moet

12. Fol. 111 r^a-148 v^a [De kleine *Der sielen troest*] Inc. D^Er zielen troest leget an heiliger leren ende an betrachtungen der heiliger scrijft want gelikerwijs dat die licham leuet van eertscher spisen Alsoe leuet die ziele vander heiliger scifturen Want die mynsche en leuet nyet allene vanden brode Mer oic vanden woirden die dair gaen vit den monde gades Got is gelijc enen vader die sine kinder spiset mitten besten brode dat he heuet want god spiset ons hijr an desen leuene mit alsodanen brode dat ons hijr nutte is Soe wanneer wij ouer comen tot hem so wil he ons spisen mitten brode des wij hir nyet begripen mogen KJnt lieue du salt dat weten dat ons got hijr seuenderhande spise geeft dat sint die heilige vij sacramenten die he ons gegeuen heeft to hulpen to den ewigen leuen dat is dair bewyset an dat onse here ihesus cristus tot eenre tijt iiiij^m volkes spiseden myt vij broden inder woestenien ende sprac ... Expl. Do stont die osse op ende ginc sijne straet Do wart die conincinne bekiert mit allen den volc dat dair was Kint lieue aldus quam die geestelike gewalt bouen die werltlike Dit heeft got gedaen der paepscap to eren Hir om salmen se eren Kint lieue woltu wat weten van den geesteliken leuen soe lese dat cloester spigel ouer dair vindestu in dat gescreuen Explicit Deo gracias Amen Gloria Amen — Op fol. 123 r^b-141 r° is de *Biechispiegel* ingelast, waarvan het inc. en het expl. luiden als volgt: Inc. L^Etare filia syon quia ego veniam et habitabo in medio tui dicit dominus Dese worde spreket onse lieue here to der seliger zielen doir den propheten sachariam vreuwe dij dochter van syon want ic comme ende wil wonen by dy Syon dat is een spiegel die dochter van syon is die selige ziele die sich seluen spgelt ende bescouwet of enich vleckte sij

an ore antlate — Expl. Ic bid al den gonen die dit boke lesen dat sy got bidden voir den gonen diet dboke dichteden ende oic voir den genen diet scrijft of scriuen let dat si vwer genieten moten dat se myt on comen in dat ewighe rijck des help ons die vader ende die sone ende die heilige geest Amen

13. Fol. 148 v^oa-153 r^oa [Dicta van Seneca, Augustinus, Hiëronymus, Ambrosius, Johannes Chrysostomus, Isidorus van Sevilla, Gregorius, Bernardus e.a.] *Dit sijn heilge leren* Inc. VOele lude weten voel mer om seluen en weten sy nyet ende up dat wy ons seluen leren kynnen ende auermyds kynnisse ons selfs voirt leren kynnen onsen lieuen heren ihesum cristum zo sulle wy aen zyen die leringen die ons heilge leerre hebben bescreuen die hier na staen Jnt ierst seget sente Bernardus Die dach sal noch commen dat beter wesen sullen reyn herten dan schalke woirde ende gude consciencie dan vol budel ... Expl. Thomas van aquinen Eyn mynsche vervult al die heilge scrift yn drie saken yn mynnen der ewiger dyngen yn versmaenisse der tijtliker dyngen Ende yn verduldigen lyden weder stotes die om auer commet

14. Fol. 153 r^oa-154 v^ob [Augustijnken van Dorcht, *De schepping*] *Van der heilger dryuoldichet vader soen heilge geist eyn schoen gedichte* Inc. O Heilge geist vader ende sone Die eyn got is yn drie persone Voir alle der werlt anbegyn Eyn ewich leuen dat tuget mijn syn Doe dijn woirt her neder quam ... Expl. Ende den licham yn den soen Die om te vreuwen was gewoen Geistlich yn synen lyden Jn lyden sult dy v verblyden Ende leuen yn verduldicheit Dit is dat slot der heilger dryuoldicheit — Naar hs. Brussel, K.B. 15589 - 623 uitgegeven door Ph. Blommaert. *Oudvlaemsche gedichten der XIIe, XIIIe en XIVe eeuwen*, III. Gent, 1851, blz. 120-123.

15. Fol. 154 v^ob-156 r^ob *Van drie doden konnyngen ende van drie leuendigen konnyngghen* Inc. IN eyntre suter zomer tijt Doe men wunnentliken siet Loif gras bloymen mennigerleye Als om die tijt van den meye So wart eyn grote iacht gestalt Van drien heren wal te maten alt ... Expl. Wil wy gade sijn bereit Ende dyenen om up genade Vroe ende spade Dat wy sijn hulde verweruen Eer dan wy steruen Des gunne ons got van hemelrijck Jn synen throne ewelick amen — Dezelfde versie werd naar een Nederrijns handschrift van 1393 uitgegeven door F.D. Gräter, *Dit is van den doden koningen Jnd van den leuenden koyngen*, Bragur. Ein litterarisches Magazin der deutschen und nordischen Vorzeit, 1 (1791), blz. 369-378. Zie over deze legende: R. Lichtenberg, *Over de legende der drie levenden en der drie dooden*. 's-Hertogenbosch, 1934 (Collectanea Franciscana Neerlandica, III, 4).

16. Fol. 156 r^ob-165 v^ob [De passie naar de zeven getijden] *Prologus van passien ons heren ihesu cristi* Inc. DJe gone die begert eyn warachtich medelyder te wesen des lydens ons heren ihesu cristi als id geschieden yn ilker vren des dages doe hi gecruyst wart Die moet om hoeden van leckeren spysen ende van leckeren dranck ende beide soberliken te nemen Ok moet he om hoeden van voel spreken ende van ydelre blijtschappen ende ydelen woirden ... Expl. Mer altoes dinckende wesen yn onsen herten ende dat wy moeten commen myt desen mede doegen tot cristum tot der ewiger vreuden Dat moet die soen des ewigen vaders ons allen gunnen die alsoe gepassijt

ende gepynicht is up den guden vrijdach an der galgen des cruces ende maria sijn gebenedide moeder — Ook in hs. Utrecht, Bibliotheek der Rijksuniversiteit, 2 D 23 (cat. 1032), fol. 143 v°-171 v°.

17. Fol. 165 v^ob-167 v^ob *Woe sich eyn mynsche bereyden sal te ontfangen dat heilige sacrament ons beten ihesu cristi* Inc. TWe dingen sijn die den mynschen seer heblick maken ende eyn bereitscop te ontfangen dat heilige sacrament Dat ierste is dat om die mynsche die ontfangen wil dat heilige sacrament sal om seluen vermeten ... Expl. Ende my ontfarmelicken verloesst heuest myt dynen bloede doe ick verlaren was die myt den vader ende myt den heiligen geist dryuoldich yn personen een gewair got bist onverschelden ende here gebenedijt altoes AmeN

18. Fol. 167 v^ob-168 r^oa [*Zes gebeden vóór de H. Communie*] *Dese na bescreuen gebede salmen lesen als men dat heilige sacrament ontfangen sal* Inc. Here ick ga tot dy als eyn kint tot synen vader die id nyet laten en wil Here ic ga tot dy als eyn vrint tot synen vrint die mit om kortswyle hebn wil ... Expl. Nu vreuwe dy siele want ihesus cristus is myt dy den my die priester heft gegeuen hy is dat ewige leuen Huden is hy commen yn mijn siele mijn got ende mijn here Des moet he mijn geuangen sijn huden ende ommermeer AmeN

19. Fol. 168 r^oa-168 r^ob [*Drie gebeden na de H. Communie*] *Dese na bescreuen gebede salmen lesen als men ontfangen heft dat heilige sacrament* Inc. Wale my dat ick ontfangen hebbe dat heil deser werelt ende dat woirt des vaders den le- [168 r^ob] uendigen offer ende die geware mynscheit ende die gantse gotheit... Expl. tot eyntre beteringen al mijnre sonden die ick ye gedede an gedincken an woirden an wercken dat he betere voir my ende tot ener volbringingen alle mijnre mysdaet Ende ok tot eyntre verlossingen alle der die yn den vegevuer sijn AmeN

Fol. 168 v^oa-168 v^ob onbeschreven.

Fol. 169 r^oa-171 v^oa Inhoud van de voorgaande bladen.

20. Fol. 171 v^oa-174 v^ob *Van marien van Egipten woe sy bekeert wart van sonden* Inc. ET was eyn monyck die hiet zoymas die van kynde yn eyn cloester geweest hadde dair voel heilger monyken waren Mer zoymas die ginck bauen die anderen verre yn heilicheiden Naest sijntre huyt plach he eyn haren cleet te dragen Ende plach voel te vasten ende te waken ende te beden ... Expl. Nu bidden wy dy maria egipciaca dattu onsen heren bids voir ons dat hi ons gracie geue dat leuen der penitencien also an ons te nemen dat wy om na volgen moeten Ende commen tot der blijtsappen dair dusent iaer is als eyn dach die geleden is Amen — Deze Middelnederlandse bewerking van de legende van Maria Egyptiaca troffen we alleen in dit handschrift en in hs. Nijmegen, Rooms-Katholiek Weeshuis, 953, fol. 290 r^oa-294 r^ob aan. Een Middelnederlandse vertaling van de *Vita Sanctae Mariae Aegyptiacae, meretricis* van Sophronius (uit *Vitae patrum*; Latijnse tekst: Migne, P.L. 73, kol. 673-690) bevindt zich in de volgende handschriften: Amsterdam, Universiteitsbibliotheek, VI B 14, fol. 206 v^oa-217 v^ob; Brussel, Koninklijke Bibliotheek, 1405, fol. 208 r^ob-219 v^oa; 11173-74, fol. 185 v°-197 r^ob; 15134, fol. 152 v^oa-160 v^ob; 's-Gravenhage, Koninklijke Bibliotheek, 70 E 15, fol. 189 r^ob-206 v^ob; 133 E 5, fol. 264 r^oa-276 v^oa (begin ontbreekt); Kassel, Landesbibliothek, Ms. theol. fol. 56, fol.

106 r^ob-116 r^oa; Parijs, Bibliothèque de l’Arsenal, 8205, fol. 111 r°-122 r°; Stockholm, Koninklijke Bibliotheek, A 217, fol. 211 r^oa-226 r^oa en Wolfenbüttel, Herzog August Bibliothek, 31. 7 Aug. 4°, fol. 194 r^oa-209 r^ob. De *Legenda aurea* van Jacobus de Voragine, waarin een verkorte bewerking van deze legende als kap. 56 voorkomt, werd tweemaal in het Middel-nederlands vertaald. In de eerste vertaling komt de legende in verschillende handschriften voor o.a. in hs. Brussel, Koninklijke Bibliotheek, 15140, fol. 121 v^oa-122 v^ob; Londen, British Museum, add. 18162, fol. 81 v^ob-82 v^ob en Stockholm, Koninklijke Bibliotheek, A 159, fol. 97 r^ob-98 v^oa; in de tweede vertaling troffen we ze slechts aan in hs. Bornem, Sint-Bernardus-abdij, 80-81, fol. 233 r^oa-234 v^oa en in hs. ’s-Gravenhage, Koninklijke Bi-bliotheek, 78 F 1, fol. 117 v^oa-119 r^oa.

21. Fol. 174 v^ob-176 v^oa *Van den tien dusent marteleren woe sy gepas-siet worden om des kersten gelouen wille* [175 r^oa] Inc. IN den tyden doe Adrianus ende Anthonius waren keyzers van Romen Ende die van romen by na alle die werlt hadden onder oeren dwanck So geuielt dat sommege lantscappen hertogen ende heren sich setten tegen dat roemsche ryke Ende nyet onderdanich en waren oeren gebaden ... Expl. tot welken ons allen moet bringhen ende vueren als gude getruwe kersten mynschen ihesus cris-tus die eyngbaren gades soen die leuet ende regniert myt den vader ende myt den heilgeist een waer got den al engelen ende hemelsche her sonder up horen lauen ende benedien yn ewicheiden Amen — Deze Middelnederlandse bewerking van de legende van de Tienduizend Martelaren troffen we slechts in dit handschrift en in hs. Nijmegen, Rooms-Katholiek Weeshuis, 953, fol. 290 r^oa-294 r^ob aan. Andere Middelnederlandse versies van deze legende be-vinden zich in de volgende handschriften: Amsterdam, Universiteitsbiblio-theek, VI B 15, fol. 28 v^oa-30 r^ob; Brussel, Koninklijke Bibliotheek, 388, fol. 297 v^ob-299 v^ob; 3402-03, fol. 143 r^oa-145 v^oa; II 1944, fol. 39 v^oa-42 v^oa; IV 138, fol. 324 v^oa-326 v^oa; Deventer, Athenaeumbibliotheek, 101 D 5 (Cat. I, 46), fol. 285 v^oa-288 v^ob; 101 F 9 (Cat. I, 43), fol. 276 v^oa-281 v^ob; ’s-Gravenhage, Koninklijke Bibliotheek, 78 F 1, fol. 173 v^oa-175 r^ob; Leiden, Maatschappij der Nederlandse Letterkunde, 279, fol. 24 r^oa-25 v^ob; Londen, British Museum, add. 18162, fol. 107 v^oa-108 r^oa; add. 20034, fol. 155 v^ob-157 v^ob; Stockholm, Koninklijke Bibliotheek, Huseby 16, fol. 97 v^ob-110 v^oa; Wolfenbüttel, Herzog August Bibliothek, 80. 5 Aug. 2°, fol. 116 v^ob-117 r^oa.

22. Fol. 176 v^ob [Geloofsbelijdenis] Inc. Ick geloue inden naem des vaders des soens ende des heiligen geest jc geloue dat dese drie persone een got is ende anders geen got en sij... Expl. jnd geue mij schuldich in mijnen in sien dat ic lieuer gesien heb die ijdelheit der werlt dan den dijenst gaets in horen dat ic lieuer gehoerd heb

HERKOMST

Het handschrift bevat geen eigendomsmerk. Het behoort echter tot de tenminste 14 handschriften uit de verzameling van August Freiherr von Arnswaldt te Hannover (1798-1855), die afkomstig zijn uit het augustinessenklooster Nazareth in de stad Geldern

(niet uit het regulierenklooster Nazareth te Aalten bij Bredevoort!). Zie over de herkomst van het grootste gedeelte van de verzameling Freiherr von Arnswaldt en over het klooster Nazareth te Geldern: E. Lüders, *Zur Überlieferung der St. Georgener Predigten. Eine folge von Einzelbeiträgen*, III: 1, *Studia Neophilologica*, 32 (1960), blz. 218-140.

GESCHIEDENIS

Het handschrift werd omstreeks 1846, samen met een aantal andere uit het klooster Nazareth te Geldern, door August Freiherr von Arnswaldt aangekocht; zie A. von Arnswaldt, *Vier Schriften von Johan Rusbroek in niederdeutscher Sprache*. Hannover, 1848, blz. XIV. Na zijn dood bleef zijn verzameling handschriften tot in 1887 in het bezit van de familie in welk jaar zij door bemiddeling van Prof. A. Reifferscheid door de Koninklijke Bibliotheek, later Preussische Staatsbibliothek, te Berlijn werd aangekocht. Sedert ca. 1945 berusten de meeste handschriften van de voormalige Preussische Staatsbibliothek, in de Westdeutsche Bibliothek te Marburg an der Lahn en in de Universiteitsbibliothek te Tübingen.

LITERATUUR

A. von Arnswaldt, *Vier Schriften von Johann Rusbroek in niederdeutscher Sprache*. Hannover, 1848, blz. XXXVII-XL; A. Reifferscheid, *Beschreibung der Handschriftensammlung des Freiherrn August von Arnswaldt in Hannover*, Jahrbuch der Vereins für niederdeutsche Sprachforschung, 9 (1885), blz. 101-105, nr. 3112; C.G.N. de Vooys, *Middelnederlandsche legenden en exempelen. Bijdrage tot de kennis van de prozaliteratuur en het volksgeloof der middeleeuwen*. 's-Gravenhage, 1900, blz. 58; herziene en vermeerderde druk. Groningen-Den Haag, 1926, blz. 52; Id., *Verspreide Mnl. geestelike gedichten, liederen en rijmspreuken*, Tijdschrift voor Nederlandsche Taal- en Letterkunde, 23 (1904), blz. 71-73; F.X. Thalhofer, *Ein Biechtbüchlein aus dem Ende des 15. Jahrhunderts*, in *Festgabe Alois Knöpfler*. München, 1907, blz. 311; L. Sormani, *Inventaris van de archieven van het Borger-Kinderen-Weeshuis, het Arme-Kinder-Huis en de beide Weeshuizen te Nijmegen*. Nijmegen, 1915, blz. 287 en 291; G. Reide-meister, *Die Ueberlieferung des Seelentrostes, Teil I*. Halle a. S., 1915, blz. 11-12; H. Degering, *Kurzes Verzeichnis der germanischen Handschriften der Preussischen Staatsbibliothek. I. Die Handschriften im Folioformat*. Leipzig, 1925, blz. 143, nr. 1027; D.A. Stracke, *Middelnederlandsche bijdrage uit het Würzburger Hsch. ch. 9 (lees q) 144*, Verslagen en Mededeelingen der Koninklijke Vlaamsche Academie voor Taal- en Letterkunde, 1926, 1, blz. 373-378; M. Schmitt, *Der grosse Seelentrost. Ein niederdeutsches Erbauungsbuch des vierzehnten Jahrhunderts*. Keulen, Keulen, 1959, blz. 11*-12* en passim; E. Lüders, *Zur Ueberlieferung der*

St. Georgener Predigten. Eine Folge von Einzelbeiträgen, III: 1, Studia Neophilologica, 32 (1960), blz. 134, voetnoot 3.

II. - NIJMEGEN, ROOMS-KATHOLIEK WEESHUIS, 953 (olim 61) *

Handschrift op papier, geschreven in 1445, bestaande uit een septern, waaraan met tekstverlies het eerste blad ontbreekt (fol. 2-14); een sextern, waarvan zonder tekstverlies een blad is weggesneden (fol. 15-25); 6 sexternen (fol. 26-37, 38-49, 50-61, 62-73, 74-85, 86-97); een quintern (fol. 98-107); 4 sexternen (fol. 108-119, 120-131, 132-143, 144-155); een septern, waarvan zonder tekstverlies drie bladen zijn weggesneden (fol. 156-166); 12 sexternen (fol. 167-178, 179-190, 191-202, 203-214, 215-226, 227-238, 239-250, 251-262, 263-274, 275-286, 287-298, 299-310); een septern (fol. 311-324), samen 323 bladen; in formule uitgedrukt: VII-1, VI-1, 6 VI, V, 4 VI, VII-3, 12 VI, VII. Als schutbladen voor- en achterin een half perkamenten blad uit een Latijns juridisch foliohandschrift, daterend uit het begin van de 14de eeuw; die halve bladen, als 1 en 324 gefolieerd, waren blijkens lijnsporen oorspronkelijk tegen de binnenzijde van het voor- en het achterbord geplakt. Blad: 271 x 203 mm; bladspiegel: 205 x 155 mm. Twee kolommen; 29 à 39 regels per kolom op fol. 2 r^a-94 v^b (behalve evenwel fol. 55 r^a-56 v^b, die 35 of 36 regels per kolom tellen), 22 à 26 regels op fol. 95 r^a-322 v^b en 28 of 29 regels per kolom op fol. 323 r^a-323 v^b. Reklamen. Moderne potloodfoliëring.

BAND

Zestiende-eeuwse kalfslederen band, versierd met filets en rolstempels. Rug met zwart leder gerestaureerd. Twee sloten verdwenen. Op de rug drie etiketten: 1. een rond etiket van Oudhollands papier met een Gotische S; 2. een rechthoekig gekarteld etiket met de volgende tekst (op zijn kop) Kabinet v. Oudheden / XIV A no. 16b II / Nijmegen; 3. een rechthoekig etiket van de Beide Weeshuizen met de signatuur 953.

* Dit handschrift hebben we zelf niet kunnen raadplegen. Drs. A. Gruijs, conservator van de handschriften aan de Universiteitsbibliotheek te Nijmegen, was zo vriendelijk ons beroep op zijn hulp als aanleiding te nemen om ten behoeve van voormelde bibliotheek een volledige fotokopie van het handschrift te laten vervaardigen, die hij ons met de grootste welwillendheid in bruikleen heeft gezonden. Ook bezorgde hij ons nadere gegevens over het handschrift. Wij stellen er prijs op hem hiervoor onze welgemeende dank te betuigen.

SCHRIFT EN DATERING

Oorspronkelijk was het handschrift slechts door twee handen geschreven : de eerste hand (littera cursiva formata) schreef fol. 2 r^oa-94 v^ob, de tweede (littera cursiva) fol. 95 r^oa-323 v° ; om een of andere reden werden fol. 55 r°, 55 v°, 56 r°, 56 v°, 323 r° en 323 v° een veertigtal jaren later door een derde hand (littera bastarda) herschreven. Blijkens een aantekening op fol. 263 r^ob waren de eerste 263 bladen in 1445 daags vóór Allerheiligen voltooid : Anno domini Millesimo CCCC^o xlv nec non in profesto omnium sanctorum Scriptor scripsisset bene melius potuisset. De overblijvende bladen zijn kort daarna geschreven. Op fol. 2 r°-94 v° : rode lombarden van 2 regels hoog, rode titels in een andere hand (littera cursiva), hoofdletters rood doorstreept, representanten. Op fol. 95 r°-323 v° rode initialen, soms opengewerkt, van 3 à 5 regels hoog ; rode lombarden van 1 of 2 regels hoog ; rode titels door de kopiist ; hoofdletters rood doorstreept ; rode paragraaftekens. Op fol. 55 r°-56 v° en 94 v°-105 v° zijn de titels en de lombarden niet ingevuld.

INHOUD

1. Fol. 2 r^oa-159 v^oa [De grote *Der sielen troest*] Inc. [De proloog ontbreekt op de laatste woorden na] ... des helpe onns allen dye vader die soene die heilige geest *hier begint dat irste gebot gades. mynsche du en salt geen afgade anbeden* VADER lieue ick bidde v doir onsen here *Jhesum cristum* / dat ghij my leren wijlt / wilke dat yrste gebot gades sy / kijnt lieue dat wijl ick gherne leren dij / dattu god biddes voir my / Dat yrste gebot is alzo / Non adorabis deos alienos etc / Mensche du en salt gheen afgade aenbeden / dat saltu mennigherleywijs verstaen / Toe den yrsten male du en salt dy myt geenreley creaturen verenighen bauen god / off voir enen got aenbeden / Nyet alzoe dye heyden doen / die dye zonne off dye mane off die sterre off die donre of die bome off die stene off dye beelde aenbeden / dat mishaget gade zere / dat heeft he wail bewyset aenden Joedschen volke ... Expl. Hier hadde he grote werltlicke eer nv heeft he grote schande hier nam sijn heersheit een eynde *Ende* hier en wolde he nyet halden die gebade gaitz nv moet he halden die gebade des duuels in der hellen hier omme saltu gerne halden die gebade gaidz up dat wy dair nyet en coemen dair allexander quam Sunder dat wy daer coemen moeten dair alle gades heiligen mit gade verrouwen [159 v^oa] In sijnen ewigen rijck Des helpe ons allen die vader die soen *ende* die hellige geist *AmeN* Explicit Jste liber

2. Fol. 159 v^oa-160 r^oa *Een Spigel alre menschen* Inc. ICK rade v allen dat ghy v dair to keert *Ende* ghy alle dage stueren leert Want got en heeft ons niet to weten gegeuen *Woe* lange wy sullen leuen Och woe wijs is hi die gadert *ende* spairt Tegen die lange henenuairt ... Expl. Want id mach

ons nyet geschien Dat wy der doet moegen ontflijen Hier *omme* edel mijnsche voerdijnck dy wel *Ende* wes toe den dienste gades snel Dienstu der werlt du blyues bedragen Als du moeges syen mit ogen

3. Fol. 160 r^a-160 v^a *Twelf sijn graden der oetmoedicheit* Inc. M^Ercke xij graden der oetmoedicheit die *sunte benedictus* setten in sijnre regulen Die [160 r^b] yerste grait is altoes oitmoedicheit in den hertten *ende* inden lijcham toe bewijsen *Ende* oick neder to zyen an die erde ... Expl. Die ilfte grait is dat een got *ontfruchten* sal *ende* halden alle sijn gebade soe mach he coemen in dat lant der gheloefsten Dit twelfte grait is Dat een onderdanicheit bewyse synen ouersten

4. Fol. 160 v^a-161 r^a [Gedicht over de uitspraken van de schepenen] Inc. D^At ordel dat die schepen wysen Des en kan ich nyet geprisen Oeck en kan ich des gelasteren nyet [160 v^b] Want et is duck wael eer geschiet Dat beide sitten in eenre *banc* Guede schepen *ende* kranck ... Expl. Si gaen *oeren* ede voel te nae Men solde dat recht laeten blijcken Den armen als den rijcken Nu *ende* to allen stonden Als dat hier voermaels is gebonden

5. Fol. 161 r^a-161 r^b *Van der boesheit des wokeners* Inc. Een woekener is *arger* dan die boese geist want die boese geist vluit den heiligen cruce *ende* den wywater mer die woekener nyet *Jtem* een woekener is *arger* dan die helle Want die helle verslijndet alleen die quaden Mer een wokener verslijndet beide gueden *ende* quaden ... Expl. *Jtem* een woek[en]er is *arger* dan die doet Want die doit doetet allen dat lijff Mer een woekener dodet beide ziele *ende* lijff

6. Fol. 161 r^b-161 v^a *Dit sijn teicken des aenstaenden dodes* Inc. D^At ierste teicken is *wanneer* een kranck mijnsche voer synen houede roit [161 v^a] wordet *ende* voer bleeck was Dat ander teicken *wanneer* enen sijn voete *ende* been beneden kalt werden *ende* voer warm weren ... Expl. *Frons rubet in primo pedibus frigescit ab ymo Dentes nygrescunt nasus summotenus albet Mentem submittit leuiter lacrimatur ocellus* Hijs *certis signis moriens cognoscitur omnis*

7. Fol. 161 v^a-163 v^b *Die x gebade gaitz te ryme* [161 v^b] Inc. Mijnsche x sijn der gebade Die dy gebaden sijn van gade Dat yrste bedudet du salt mynnen Dynen got *van* allen synnen *Van* hertten *ende* van alre macht Soe hefstu dat irste gebot volbracht Euer an desen seluen ghebade Verbudet he die afgade ... Expl. Dit syn hebbe ich recht vernoemen Die tyen gebade die got gheboet Toe halden vur der zielen doet Die men soe starck halden moet Soe wie an enen mysdoet Dat hy es nyet en mach mysfallen He en moet rekenen van on allen Soe wie se haldet ontbraken Alsoe hier voer is gesproken Die sal dair myt gade leuen Dat moet ons got allen geuen Amen

8. Fol. 163 v^b-165 r^b *Een gedicht van geistelicker mynnen* Inc. Et is tijt dat wy *beginnen* Mit onsen wille schier [164 r^a] Te clymmen in der mynnen Die tijt is *nv* alle hier *Wy* hebben *versumet* soe *mennigen* dach *Myt* onsen willen traech Mocht wy dat *nv* leggen aff Soe en hoerden wy gene claghe ... Expl. Biddet alle *ghemeyne* Den vader *mynnentlick* Dat hy onse mysdaet cleine *Ende* make onse ziele rijck *Ende* make ons des toeuals quijt [165 r^b] *Jn* desen armen dale *Ende* hy nae deser corter tijt *Ons* allen tot om hale Amen

9. Fol. 165 r^ob-165 r^ob *Dit is een merkelick liet* Inc. WOe lude sanck die leerre op der tynnen Wie nv in swaeren sunden leet die mach sich wael besynnen Dat hy myt tijde dair aue laet Eer om die doet den wech ondergaet ... Expl. Der leerre sprac Woltu dijn hertte neigen Den rechten wech toe gade wart Den wil ich dy helpen stedigen Soe saltu halden die x gebot Soe en wordstu nyet des duuels spot Dat hemelrick wordt dijn eigen

10. Fol. 165 v^ob-166 v^oa *Dit is oeck een schoen liet* Inc. Nu stercke ons got yn onser noet Jch beuele my heer in dijn gebot laet ons den dach genedentlick aen schynen Dijn naemen drie bidde ich myr by Jn allen noeden wair ich sy ... Expl. Ende giff dat ich soe schone komme tzoë dich dair in Mijns leuens een guet eynde verlene here my zoe dat my nyet verslinde der duuel ofte sijn En[de] wasch alle mijn sunden. myt dynen heiligen wonden des bidde ich here dy

11. Fol. 166 v^ob [Deugden van de H. Maagd] Maria was Oitmoedich voirhuedich stedich vredich zedich voil zwigende gade verkrigende reyn gerne alleyn satich Caritatisch arm ende verduldich simpel eynvoldich schemende getrouwe Alle dese doichden hadde onse lieue vrouwe Hed ick se mede dat weer my guet Want ic ommer steruen moit

12. Fol. 167 r^oa-263 r^ob [De kleine *Der sielen troest*] Inc. DER zielen troist leget an heiliger leren / ende an heiliger betrachtungen der heiliger schryft / want ghelijcker wijs dat die lijcham leuet vander eertscher spijsen Alzoe leuet die ziele vander heiliger schrifttueren/want die mijnsche en leuet nyet allene vanden broede Mer oick vanden woirden die dair gaen vit den monde gaidz Got is gelijck enen vader die sijn kijnder spiset mitten besten broede dat he heeft/Want got spiset ons hier an desen leuene mit alsodanen broede dat ons hier nutte is Soe wanneer wij ouer coemen tot hem soe wil he ons spijsen [167 r^ob] mitten broede des wy hier nyet begripen en moegen Kijnt lieue du salt dat weten dat ons got hier seuenderhande spijse geeft / dat sijnt die heilige zeuen sacramenten / die he ons gegeuen heeft to hulpen toe den ewigen leuen / dat is dair bewijst an dat onse here *ihesus cristus* tot eenre tijt iij^m. volkes spiseden mit .vij. broeden inder woestenien ende sprac ... Expl. Doe stoent die osse op [263 r^ob] ende gijnck sijnre straet Doe wart die Coningynne bekiert mit alle den volck dat dair was / Kijnt lieue aldus quam die geestelicke ghewalt bouen die werltlicke. Dit heeft got gedaen der paepschop toe eren hier omme salmen se eren / kijnt lieue woltu wat weten vanden geestelicken leuen soe lese dat cloister spigel ouer dair vyndstu dat ynne ghescreuen explicit deo gracias amen. Op fol. 199 v^oa-244 v^ob is de *Biechtspiegel* ingelast, waarvan het incipit en het explicit als volgt luiden: Inc. L'Étare filia sion quis ego veniam et habitabo in medio tui dicit dominus Dese worde spreket onse lieue here to der zeliger zielen doer den propheten sachariam vrouwe di dochter van syon want ic come ende wil woenen bi dy Sion dat is een spiegel die dochter van syon is die zelige ziele die sich selue spiegelt ende beschouwet off enich vleckte sy an oerer antlate ... Expl. Jc bidde alle den goenen die dit boick lesen dat sy got bidden voer den goenen die dit boick dichten / ende oic voer den goenen diet schrijft off schryuen let dat sy uwer genyeten moeten dat se alle coemen in dat ewige rijk Des hel- [244 v^ob] pe ons die vader die soen ende die hellige geest AmeN

Fol. 263 v° onbeschreven.

13. Fol. 264 r^oa-275 r^oa [Dicta van Seneca, Augustinus, Hiëronymus, Ambrosius, Johannes Chrysostomus, Isidorus van Sevilla, Gregorius, Bernardus e.a.] Inc. Voele luide weten voel Mer oen seluen en weten sy nyet / ende op dat wy ons seluen leren kynnen ende ouermidz kynnisse ons selues voert leren kynnen onsen lieuen heren *Jhesum cristum* soe sullen wy aensyen die leringe die ons heilige leerre hebben bescreuen die hier nae staen ¶ Jnt yerst seget sunte Bernardus die dach sal noch coemen dat beter wesen sullen reyn hertten dan schalcke woirde ende gude conscience dan volle buedele ... Expl. ¶ Thomas van aquinen seget Een mynsche veruult alle die heilige schrift in drie saken yn mynnen der ewiger dingen Jn versmaenissen der tijtlicker dingen Ende in verduldighen lijden werderstoet die om auer compt in synen leuen

14. Fol. 275 r^ob-279 v^ob [Augustijnken van Dordt, *De schepping*] *Van der belliger drieuoldicheit Vader soen heilige geist een schoen gedichte* Inc. O heilige geist vader ende soen Die eyn got is in drie persoenen Voer alle der werlt aenbegyn Eyn ewich leuen dat tueget mijn syn Doe dijn woirt her neder quam ... Expl. Ende den lijcham inden soene Die om te vrouwen was ghewone Geistelick in synen lijden Jn lijden suldy verbliden Ende leuen in verduldicheit Dit is dat slot der helliger drieuoldicheit

15. Fol. 279 v^ob-283 v^oa *Van dryen doden Coningen ende van drie leuendigen Coningen* Inc. IN eenre sueter soemer tijt Soe man wonnentlicken siet Loef gras bloemen mennigerleye Als omme die tijt vanden meye Soe wart een grote iacht gesta[1]t Van drien heren wail tomaten alt ... Expl. Wilen wy gade sijn bereit Ende dienen om op ghenae Vroe ende spade Dat wy sijn hulde verweruen Eer dat wy steruen Des gunne ons got van hemelrijck Jn synen troen ewelijck AmeN

16. Fol. 283 v^oa-288 v^oa *Woe sich een mynsche bereiden sal to ontfangen dat heilighe sacrament* [283 v^ob] Inc. Twee dinghen sijn die den mijnschen zeer hebbelick maecken ende eyn bereischop te ontfangen dat heilige sacrament ¶ Dat ierste is dat om die mijnsche die ontfangen wille dat heilige sacrament sal om seluen vermeten ... Expl. Ende ontfarmelicken verloest heues mit dynen bloede doe ick verlaeren was Die mit den vader ende myt den heiligen geist dryuoldich in personen een ghewair got bist onverschiden ende here benedijdt altoes AmeN

17. Fol. 288 v^oa-289 v^oa [Zes gebeden vóór de H. Communie] *Dese nae bescreuen gebede salmen lesen als men dat heilige sacrament ontfangen sall* Inc. HÈre ick gae tot dy als een kijnt tot synen vader die id nyet laten en wille Here ick gae tot dy als een vrijnt tot synen vrijnt die mit om kortswyle hebben wille ... Expl. Nv vrouwe dy ziele want *Jhesus cristus* is mit dy den my die priester heeft ghegeuen hi is dat ewige leuen Huden is hy coemen in mijn ziele mijn got ende mijn here des moet he mijn gheuangen sijn huden ende ommermeer AmeN

18. Fol. 289 v^oa-290 r^oa [Drie gebeden na de H. Communie] *Dese nae bescreuen gebede sal men lesen als men dat heilige sacrament ontfangen heeft* Inc. Wale my dat ick ontfangen hebbe dat heil deser werlt ende dat woirt des vaders den leuendigen offer ende die ghewair mijnscheit ende die gantse gotheit ... Expl. tot eynre beteringen alle mijnre sunden die

ick ye gedede an gedencken an woirden an wercken dat he beter voer my ende tot eenre volbryngingen alle mijnre mysdaet ende oick tot eyre verlossingen alle der die inden veghevuyr sijn AmeN

19. Fol. 290 r^a-294 r^a *Van den tyen duseent merteleren woe sy ghepassijt worden Om des kerstenen gheloeuen wille dat volghet hier nae beschreuen Dat saltu wael mercken ende verstaen* [290 r^b]Inc. IjN den tijden doe adrianus ende anthonius waren keysers van romen Ende die van roemen by nae alle die werlt hadden onder oeren dwanck Soe gheuyelt dat sommige lantschappen hertogen ende heren sich satten tegen dat roemsche rijck Ende nyet onderdanich en waeren oeren ghebaede ... Expl. tot wulken ons allen moet bringen ende vueren als guede getruwe kersten mijnschen *jhesus cristus* die eyngebaren gades soen die leuet ende renghnyert myt den vader ende myt den heiligen geest een wair got den alle engelen ende hemelsche her sonder ophoeren lauen ende gebenediden in ewicheiden AmeN

20. Fol. 294 r^b-316 v^b [De passie naar de zeven getijden] *Prologus van der passien ons heren Jhesu crijsty* Inc. DJe goene die begeert een waerachtich medelijder te wesen des lijdens ons heren *Jhesu cristi* / Alsoe als id gheschieden in ylcker vren des dages doe hy ghecruyst wart Die moet om hueden van lekeren spijsen ende van lekeren dranck ende beide soeberlick te nemen Oeck moet he hem hueden van voel spreken / ende van ydelre blijschoppen / ende ydelen woirden ... Expl. Mer altoes dinckende wesen yn onsen herten ende dat wy moeten coemen myt desen mede dogen tot *cristum* tot der ewiger [316 v^b] vrouden Dat moet die soen des ewigen vaders ons allen gunnen die alsoe gepassijt ende gepynicht is up den gueden vrydach an der galgen des cruces ende maria sijn gebenedide moder

21. Fol. 316 v^b-323 v^b *Van maria van Egipten woe sy bekeert wart van SundeN* Inc. Et was een moenick die hiet sozymas die van kijnde in een cloester gheweest hadde daer voel heiliger moeniken waren Mer sosy-mas ginghe bauen die anderen veer jn heilicheiden / naest sijnre huyt plach he een haren cleet to dragen Ende plach voell to vasten ende to waken ende to beden ... Expl. Op dat wi ommer niet int vegvuer en comen Want dat is alsoe hertelicke swaer want die ziel diet besocht heuet weer si daer wt si coer daer voer. dat si alle oere dage croepe in eens worms gelick opter eerden. dan si enen dach wer inden vegevuer

HERKOMST

Het handschrift is afkomstig uit een Nijmeegs klooster, waarschijnlijk het klooster Hessenberg (Sint-Petersberg) of het klooster Bethlehem, waaraan resp. één en twee van de zeven handschriften hebben toebehoord, welke het Rooms-Katholiek Weeshuis bezit. De taaleigenaardigheden bevestigen de Nijmeegse herkomst van het handschrift.

GESCHIEDENIS

Toen het klooster Hessenberg op 14 april 1638 Arme-kinderhuis

werd, was het handschrift, samen met de zes andere, waarschijnlijk in het huis aanwezig. Het komt voor op een lijst, opgemaakt ca. 1882, die alle dokumenten vermeldt, die het Rooms-Katholiek Weeshuis toen bezat. Van 22 september 1906 tot 1914 berustte het onder signatuur XIV A n° 16 b, II in het Museum van Oudheden te Nijmegen.

LITERATUUR

L. Sormani, *Inventaris van de archieven van het Borger-Kinderen-Weeshuis, het Arme-Kinder-Huis en de Beide Weeshuizen te Nijmegen*. Nijmegen, 1915, blz. 284-291, nr. 953; C.G.N. de Vooys, *Middel nederlandse legenden en exempelen. Bijdrage tot de kennis van de prozalitteratuur en het volksgeloof der middeleeuwen*. Groningen-Den Haag, 1926², blz. 52; Schmitt, blz. 25*.

III. - DEVENTER, ATHENAEUM-BIBLIOTHEEK, 101 D 1 (1724 ; Cat. 58).

Handschrift op papier, geschreven ca. 1430-40, bestaande uit 6 sexternen (blz. 1-24, 25-48, 49-72, 73-96, 97-120, 121-144); een quatern, waarvan het 3de blad zonder tekstverlies is weggesneden (blz. 145-158); 11 sexternen (blz. 159-182, 183-206, 207-230, 231-254, 255-278, 279-302, 303-326, 327-350, 351-374, 375-398, 399-422) en een quatern (blz. 423-438); samen 438 blz. of 219 bladen; in formule uitgedrukt : 6 VI, IV-1, 11 VI, IV. Blad : 199 x 142 mm ; bladspiegel : 157 x 171 mm. Eén kolom, 22 à 27 regels per kolom ; blind afgeschreven, maar niet gelinieerd. Reklamen, geen signaturen. Moderne potloodpaginering, slechts op de oneven bladzijden. Dikte van het blok : 38 mm.

BAND

Donkerbruine kalfsleideren band op afgeschuinde eiken borden, daterend uit de tweede helft van de 16de eeuw. Voor- en achterplat met dubbele filets afgezet en met een raam van driedubbele filets versierd ; in de hoeken van dat raam een leliestempeltje en middenin een ruitvormig bloemmotiefstempel. Beide platten erg afgesleten. Twee koperen sloten, waaraan de sluihaken ontbreken. In de rechterbenedenhoek van het achterbord een kettingoog, waaraan nog een schakel vastzit. Midden in de katernen zijn de gaatjes van de eerste band zichtbaar. Blz. 1 en 438 zijn verschoten, zodat het

handschrift een tijd zonder band moet zijn geweest. Bij de tweede inbinding zijn de marges — vooral de bovenmarge — erg afgesneden. Rug voor en achter gebarsten. Vier ribben. Voorin drie zestiende-eeuwse papieren bladen, waarvan het eerste blad tegen het voorbord is geplakt; achterin drie dito bladen, waarvan het laatste blad tegen het achterbord is gekleefd.

SCHRIFT EN DATERING

Op de eigendomsmerken op blz. 436 en 437 na is geheel het handschrift door dezelfde kopiïst in een vrij slordige littera cursiva geschreven. Volgens een aantekening op blz. 436 heette de kopiïst Gerard Groen: *Ffinitum per me Gerardum Groen clericum Jn vygilia pasche Orate pro scriptore*. Het handschrift is niet gedateerd. Volgens de watermerken (een kroon = Briquet 4637 en een kolom = Briquet 4398) moet het tussen 1430 en 1440 zijn geschreven. Rode initialen van 3 à 6 regels hoog; rode lombarden van 2 regels hoog; zwarte titels, soms rood onderstreept; eigenamen rood onderstreept; rood doorstreepte hoofdletters.

INHOUD

Blz. 1-436 [*Der sielen troest*] Inc. DER sielen troest leget an hiliger lere *ende* aen betrachtunge der hiliger scrift Want ghelikerwijs als dat lichaem leuet vander eertscher spisen leuet die siele van hiliger leere want die mensche en leuet niet allene vanden wtwendigen brode mer oec vanden woerde dat daer gaet wt den monde godes *ende* dat is die heilige scrifte die god gesproken heeft doer den *propheten* monde *ende* doer der hiligher leerre / *ende* noch alle dage spreect doer der prediker monde Lieue kijnt daer om saltu gheerne lesen *ende* horen die lere der hiliger daer der zielen troest aen leghet op dat dijn siele gespiset *ende* gesterct werde an allen gueden dingen *Ende* nym een belde van onsen lieuen here Jhesu *cristo* die zat inden tempel gelike den wisen meysteren *ende* hoerde en[de] vragede vander hiligher scrift Vele luden sijn die lesen werlike boeke *ende* horen daer nae *ende* verliesen alle horen arbeit want si en vinden daer niet ynne der zielen troest ... Expl. Tot eenre tijt wert hem ghevraget wanneer hem ghenuegen solde hij sprac hoe solde my ghenueghen Dat een mensche alle die werlt hadde hem en solde nyet ghenueghen kijnt lieue daer om [blz. 436] saltu die ghiericheit weder staen want het is vergenclic Coninc Alexander moste doch steruen hoe rijc hij oec was Daer dencke aen *ende* laetti dyt een leer wesen *ende* arbeide nae den ewighen rike Dat wij daer alle moeten comen Des help ons die vader *ende* sone *ende* die hilige geest Amen Aldus eyndet der sielen troest God make onss alle onser sonden los AMEN De volgende gedeelten ontbreken: Schmitt, I, 18; III, 17, 18, 26, 32b, 35-37, 44; IV, 4, 17, 18, 32, 34, 36, 37; V, 3-10, 18-25; VI, 4, 5, 7, 9, 10, 13, 22; VIII, 2, 3, 7, 8; IX, 9, 19, 21, 22, 24; X, 7, 7a-7s, 8. Naar

dit handschrift zijn gedeelten uit de proloog uitgegeven door C.G.N. de Vooys, *Middelnerlansche legenden en exempelen. Bijdrage tot de kennis van de prozaliteratuur en het volksgeloof der middeleeuwen*. 's-Gravenhage, 1900, blz. 8-9, 58-59 ; tweede herziene en vermeerderde uitgave. Groningen-Den Haag, 1926, blz. 2-3, 52-53. Aanhalingen uit *Der sielen troest* naar dit handschrift bevinden zich in A. Troelstra, *De toestand der catechese in Nederland gedurende de vóór-reformatorische eeuw*. Groningen, 1901, blz. 219-220 en *Stof en methode der catechese in Nederland vóór de reformatie*. Groningen, 1903, blz. 20 en passim.

HERKOMST

Blijkens het eigendomsmerk op blz. 437 heeft het handschrift aan het Kerstekenshuis te Deventer toebehoord : Dit boec hoert den susteren in kerstekens huus te deunter toe (slordige littera textualis). Omstreeks 1470 werd het Kerstekenshuis met het belendende Brandes- of Sint-Ursulahuis verenigd. Sindsdien behoorde het handschrift aan het Brandes- of Sint-Ursulahuis toe, zoals uit het eigendomsmerk op blz. 436 blijkt : Dit boeck hoert toe den susteren in sunte vrsulen huus bynnen deunter inder beghynen strate (littera bastarda).

GESCHIEDENIS

In het begin van de 16de eeuw, zelfs nog in 1629, liet de Deventer vroedschap in partikuliere bibliotheken handschriften en boeken opsporen, die uit de opgeheven kloosters afkomstig waren. Op die wijze kwamen 15 handschriften, die aan het Brandes- of Sint-Ursulahuis hadden toebehoord, de stadsbibliotheek verrijken. Een van die handschriften is het hier beschreven manuskript. Zie J.C. van Slee, *Geschiedenis der Athenaeum-bibliotheek te Deventer*, Tijdschrift voor Boek- en Bibliotheekwezen, 5 (1907), blz. 153-154.

LITERATUUR

J.V. v(an)S(lee), *Catalogus der handschriften berustende op de Athenaeum-bibliotheek te Deventer*. Deventer, 1892, blz. 28, nr. 58 ; Reidemeister, blz. 16-17 ; Schmitt, blz. 15*-16*.

IV. - DÜSSELDORF, HAUPTSTAATSARCHIV, G V 1
(olim A 234)

Handschrift op papier en perkament, geschreven in 1454 en ca. 1480, bestaande uit 135 bladen. Blad : 205-143 mm. Vier gedeelten. Moderne potloodfoliëring.

BAND

Band, bestaande uit twee op elkaar geplakte bladen perkament. In het voor- en achterplat gaten ; in het voorplat bovendien een dichtgenaaide snede en verharde plooiën. Het perkament, vooral van het achterplat, is verschrompeld, zodat het blok niet meer volledig bedekt is. Op het voorplat, bovenaan, met erg verbleekte letters: Sancte barbare (littera textualis). De katernen zijn genaaid op een strook dik leder van 202 x 25 mm. Op de rug, bovenaan, een etiket, waarop met inkt geschreven staat : A 234, en middenin een tweede etiket, waarop gedrukt staat : HANDSCHRIFTEN / G V / N° 1.

Eerste gedeelte

Het eerste gedeelte bestaat uit een sextern (fol. 1-12 ; fol. 1, 6, 7 en 12 perk.) ; een sextern (fol. 13-24 ; fol. 13, 18, 19 en 24 perk.) ; een septern, waarvan het 2de blad is weggesneden (fol. 25-37 ; fol. 25, 30, 31 en 37 perk.) ; een dubbelblad (fol. 38-39) ; een dubbelblad (fol. 40-41) en een sextern (fol. 42-53 ; fol. 42, 47, 48 en 53 perk.) ; samen 53 bladen ; in formule uitgedrukt : 2 VI, VII - 1, I, I, VI. Dit gedeelte is niet meer volledig : tussen fol. 12 en 13 bevond zich vroeger een sextern, waarvan slechts 4 bladen, thans fol. 40, 38, 39, 41, die dus niet op hun plaats staan, bewaard zijn gebleven. Tussen fol. 24 en 25 ontbreekt een gehele sextern. Alles samen zijn dus 20 bladen verloren. Bladspiegel : ca. 131 x ca. 95 mm. Twee kolommen ; tussenruimte : 9 mm ; 27 à 30 regels per kolom ; met bruinkool afgeschreven, maar niet gelinieerd. Geen reclamen ; enkele signaturen bewaard.

SCHRIFT EN DATERING

Geheel dit gedeelte is door dezelfde kopiist in een littera textualis geschreven, die echter op sommige bladzijden de eendelige in plaats van de tweedelige a vertoont. Blijkens de kolofon op fol. 53 v^oa werd het op 23 juni 1454 voltooid : *Hier gaet wt die historie*

des leuens der passien ende myrakelen der glorioser ioncfrouwen sante barbara der martelaersche cristi. Ende it wart geeyndt int iaer ons heren Mcccc ende liiij op sante iohannes auent als hi onthoeft wart. Opengewerkte rode initialen van 2 à 3 regels hoog; rode lombarden van 2 à 3 regels hoog; hoofletters rood doorstreept; zwarte punten rood overgedaan. Rode titels door de kopiist.

INHOUD

1. Fol. 1 r^oa-53 r^oa [*Johannes van Wackerzeele, Vita ac passio Sanctae Barbarae virginis et martyris cum translationibus et miraculis ejus*] *Hier beghint dat prologus vanden leuen ende steruen der heiliger ioncfrouwen Ende mertelerschen sante barbaren Inc.* Een deuoten eerbaren man ghebaren van hoghen gheslechte enen man van groeten dochden van meerre eerbaerheit ende van den alre meister minnen Enen al is hijs onweerdich belyer ende meister in der heiligher scriften gueten. ende cussen des vreden miten gauen sijre gebeden te verkrighen ouermits der gracien in desen teghenwoerdighen leuen vermeerdinghe der hemelscher gracien ... Expl. Ende ist dat [8 v^oa] ghi daer iet in vindet dat niet wael ghesacht en is. dat scryuet toe mynre sympelheit. ende dat daer wael ghesacht is dat scryuet toe der godliker goedertierenheit Want van hem sijn alle beeste gauere neder dalende van den vader der lichten Den moet wesen eer ende glorie van ewen tot ewen *Hier eyndet dat prologus Ende die hystorie van sante barbara ende hoer leuen beghynt dat ijrste capittel Inc.* Men vint mit waerachtigen bewysen des ewangeliums. dat dat hoeft der zeghender ende der stridender onse moder *cristus* ihesus die here alre dinghen die dit ghesproken heuet Ghi sult werden auerghelouert in den [8 v^ob] doet van uwen alderen ende vrienden Op dat die onversiende schutten nyet te seer en wonden die herten sijner ghelouigher ... [Slot van het leven en begin van de translatie niet bewaard] ... Expl. Also als die scriften leuens ende oere passien claerliken tughen. als dat si niet en solden scheiden vanden kerker des teghenwoerdighen leuens. si en waren bewaert myt bichten. ende mit rouwe van oeren sunden Ende myt ontfanginge des licham ons heren ihesu cristi oers brudegums Welc ons wil wer-[29 r^oa]dighen te verlenen die daer leuet. ende regniert got van ewen tot ewen Amen *Hier eyndet die transilacie der heiligher ioncfrouwen ende martelaersche cristi sante barbara Ende nu begint hier een deel vanden wonderliken mirakelen ende teykenen Inc.* Om dat ic begheer wt te spreken die laue der bruyt *cristi.* ende der heiliger ioncfrouwen ende martelaersche sante barbara Soe comt my toe voeren des propheten wort dar hi secht Woe guet is got van israhel dien ghene. die gherecht sijn van herten ... Expl. Ende volherden trouweliken in oeren laue ende dienste totter toe Ende dese brueder van sante Augustynus oerden seide inden woorden des geloues. dat hi hem ghesien hadde ende van sijnen monde dese voersechde dinghen ghehoert hadde. bynnen den seluen iaer doe hi dit myrakel predicten. Deo gracias — Door het verlies van 20 bladen ontbreken de volgende hoofdstukken geheel of gedeeltelijk (met een asterisk gemerkt): 2*, 3*, 4, 5* 6*, 9*, 13, 14*. Een mirakel van de H.

Barbara werd naar dit handschrift gepubliceerd door W.B. Lockwood, *A Manuscript in the Rylands Library and Flemish-Dutch and Low German Accounts of the Life and Miracles of Saint Barbara*, Bulletin of the John Rylands Library, 36 (1953), nr. 1, blz. 35. Dezelfde vertaling komt nog voor in hs. Darmstadt, Hessische Landes- und Hochschulbibliothek, 991, fol. 134 v^ob-195 v^ob (ripuarisch). Het meest verspreid was een tweede vertaling, die te vinden is in de volgende handschriften: Brussel 19554, fol. 125 r^oa-151 v^oa; Düsseldorf, Landes- und Stadtbibliothek, C 20, fol. 196 v^ob-218 r^oa; Hamburg, Staats- und Universitätsbibliothek, cod. theol. 1576 in 4°, fol. 14 r^oa-55 r^ob (ripuarisch); Marburg, Westdeutsche Bibliothek, Berliner Sammlung, ms. germ. quart. 1687, fol. 116 v^oa-137 v^oa (ripuarisch); Nijmegen, Stadsarchief, 8, fol. 256 r^oa-283 r^ob; Parijs, Bibliothèque nationale, all. 35, fol. 427 r^oa-443 v^ob (ripuarisch). Een derde vertaling komt slechts voor in hs. Nijmegen, Rooms-Katholiek Weeshuis, 66 (Cat. 955), fol. 68 r^oa-114 v^ob. De translatie en de mirakelen komen in een vierde vertaling voor in de volgende handschriften: Bornem, Sint-Bernardusabdij, 80, fol. 53 v^oa-57 r^oa en 57 r^oa-77 r^ob; 's-Gravenhage, Koninklijke Bibliotheek, 71 H 6, fol. 109v^o-115v^o en 115v^o-151r^o en Gent, Universiteitsbibl., 1761, fol. 132 r°-147 r° en 148 r°-223 r°. Het aantal mirakelen in al deze handschriften is zeer ongelijk. De meest verspreide vertaling werd gedrukt in het *Passionaal* dat bestaat uit een vertaling van de *Legenda aurea* van Jacobus de Voragine en uit een aantal toegevoegde legenden. Van de 12 uitgaven van het *Passionaal* raadpleegden we slechts die, welke ons toegankelijk waren; zo vonden we de legende van Sint-Barbara in de volgende uitgaven: Delft, Jacob Jacobszoon van der Meer, Winterstuk, 1487 (Campbell 1763), fol. 87 r^oa-111 r^ob; Zwolle, Peter van Os, Winterstuk, 1490 (Campbell 1766), fol. 180 r^ob-200 v^oa; Antwerpen, Henrick Eckert van Homberch, Winterstuk, 1505 (Nijhoff-Kronenberg 1193), fol. 72 r^ob-92 v^ob; Parijs, Wolfgang Hopyl, Winterstuk, 1505 ((Nijhoff-Kronenburg 1194), fol. 60 v^oa-74 r^ob; Antwerpen, Henrick Eckert van Homberch, Winterstuk, 1516 (Nijhoff-Kronenberg 1195), fol. 72 r^ob-92-v^ob. Deze vertaling is ook afzonderlijk gedrukt: Delft, Christiaan Snellaert, 1497 (Campbell 966) en Antwerpen, Govaert Back, 1498 (Campbell 967). Ze is ook te vinden in *Dat duytsche Passionaal*. Keulen, Ludwig von Renchen, 1485, winterstuk, fol. 12r^ob-32r^ob (ripuarisch) (Vouillième 626). Zie over deze legende B. de Gaffier, *La légende latine de Sainte Barbe par Jean de Wackerzeele*, *Analecta Bollandiana*, 77 (1959), blz. 5-41; Id., *Le triptyque du Maître de la Légende de Sainte Barbe. Sources littéraires de l'iconographie*, *Belgisch Tijdschrift voor Oudheidkunde en Kunstgeschiedenis*, 28 (1959), blz. 3-23.

Tweede gedeelte

Het tweede gedeelte bestaat uit een quatern, waarvan het laatste blad is weggesneden (fol. 54-60), samen 7 bladen, in formule uitgedrukt: IV - 1. Bladspiegel: 149 x 90 mm. Een kolom; 26 à 28 regels per kolom. Met inkt afgeschreven, maar niet gelinieerd.

SCHRIFT EN DATERING

Geheel dit gedeelte is door dezelfde kopiist in een littera brevitura geschreven. Een rode initiaal van 5 regels hoog, rode titel door de kopiist, hoofdletters rood doorstreept, rode paragraaftekens. Niet gedateerd ; geschreven ca. 1480.

INHOUD

Fol. 54 r° en v° onbeschreven.

Fol. 55 r°-60 v° [*Conversio Sanctae Catharinae*] *Van sent katerinen bekeringe* Inc. BEdijst sij got die wt sinre ouervloediger myldicheit ende wt sinre gewoenlicher barmherticheit wilt dat alle menschen selich werden. ende dat si to bekentenis der wairheit ende sins namen comen. die auch sine heiligen in mancherlei windeliker wijze to eme bekert ende mit nyen oppenbaryngen roept hei si in sijn wonderliche lijecht Dat nu alte wael erschinet alre myrcklicste onder anderen heiligen me in sente katerine ... Expl. Dar na do si xviii iair alt was. do verlois si den doit ende vant dat leuen ouer mits die palme der martilien dar mede men geproift heft dat si *crustum* lief heft gehaet als men vt oere legende opperbarlick merken mach got si geloft eulich ende ommer AMEN — Dezelfde vertaling komt voor in hs. Marburg, Westdeutsche Bibliothek, Berliner Sammlung, Ms. germ. quart. 1687, fol. 139 r°a-141 v°b en misschien ook in hs. Hamburg, Staats- und Universitätsbibliothek, Cod. theol. 1731 in 4°, fol. 94 v°b-99 v°b.

Derde gedeelte

Het derde gedeelte bestaat uit 6 quaternen (fol. 61-68, 69-76, 77-84, 85-92, 93-100, 101-108) en een quatern, waarvan het 7de blad is weggesneden (fol. 109-115); samen 55 bladen ; in formule uitgedrukt : 6 IV, IV - 1. Bladspiegel : 144 à 160 x 92 à 105 mm. Twee kolommen ; tussen ruimte : 8 à 12 mm ; 26 à 36 regels per kolom ; met potlood of droog afgeschreven, maar niet gelinieerd. Reklamen noch signaturen.

SCHRIFT EN DATERING

Geheel dit gedeelte is door dezelfde kopiist in een slordige littera bastarda geschreven, waarin echter de lange s en de f niet onder de regel zijn doorgetrokken. Rode titels door de kopiist ; slordige rode lombarden, een paar malen opengewerkt, gewoonlijk van twee regels hoog ; tal van bladzijden zonder rood doorstreepte hoofdletters. Niet gedateerd ; geschreven ca. 1480.

INHOUD

3. Fol. 61^oa-62vb [*Der sielen troest*, I, 3] *Hier begynt een suerlick exempel van een edelre ioncfrouwen die hiet Sapiensya Inc.* Het was een edel ioncfrowe die hiet Sapiensya dye had drie dochter die hieten fides spes caritas Dese ioncfrouwe quam myt oeren dochteren te romen Ende bekierden voel lude myt oerre heiliger leren ... Expl. Daer nam die moder die lichamen *ende* begroef se Ende [62vb] viel op oer knyen Ende sprack O ghy lieue dochteren nemet my tot v yn dye ewyge vroude Ende alte hant gaf sy oren geest op — Schmitt, blz. 11-13.

4. Fol. 62vb-63va [*Der sielen troest*, I, 4] *Een exempel Inc.* Et was een heilighe ioncfrouwe die hiet eugenia Die was cristen geworden Ende was soe heilich dat se grote teiken dede Doe liet se die richter voer hem brengen Ende sprack ... Expl. Ende wil dy nae halen yn desen naesten sonnendaghe Ende duet quam anden dach doe sterf sy *ende* voer toe den ewygen leuen amen — Schmitt, blz. 13.

5. Fol. 63va-65vb [*Der sielen troest*, I, 6] *een exempel Inc.* Et was een guet man Eradyus die had een dochter die hi gade offerden toe synen diensten Dat haten die viant. Ende bekaerden [63vb] eenen iongelynck dat hy se lief krech ... Expl. Doe nam die bisschop den brief *ende* gaf on den iongelynck weder Ende brachte doe den iongelynck weder toe synre huysvrouwen — Schmitt, blz. 14-16.

6. Fol. 65vb-66rb [*Der sielen troest*, I, 12] *exempel Inc.* Dat was een ric woekener die [66ra] had al syn hert gesat op syn guet *ende* dacht alleen woe hijt crege dat hijt hedde Ende hi hadde twe soen ... Expl. Ende die steen wart weder op gelacht Ende hy quam weder tot hem seluen *ende* bleef als hy was *ende* wart een heilich mensche — Schmitt, blz. 22.

7. Fol. 66rb-67rb [*Der sielen troest*, I, 13] *exempel Inc.* Dat was een ryck man die en hadde op got geen acht Ende sat al synne daer nae dat hi voel guets ver- [66va] gaderden Ende syns lyues wael pleghen wolde ... Expl. Doe voerden om sathanas weder tot synen meester Daer gaf hi al dat guet om got Ende beterden syn leuen Ende kreech got lieuer dan al dat guet dye werlt heuet amen — Schmitt, blz. 22-23.

7a. Fol. 67rb-67vb [*Der sielen troest*, I, 14] *exempel Inc.* Dat was een ryck ionghelynck den was groet guet an geuallen Die begaf sich *ende* wart een brueder daer nae doe hy der spisen gemysten *ende* des sachten legers ... Expl. Dar na wart des ionghelyncks siel weder toe den licham gebracht Ende hi bleef in den oerden Ende versmaden al dat guet dat die werlt heuet — Schmitt, blz. 23-24.

8. Fol. 67vb-70va [*Der sielen troest*, I, 16] *van sante allexcius Inc.* TOe romen was een rick heer die hiet Eufemyanus Ende syn huys vrouwe hiet Aglaes die waren ricke lude Ende en hadden geen kynder Sy waren alsoe rick dat on dienden wael dusent knechte gecleet myt oren gewande ... Expl. Ende aldus heuet sante allexcius onsen lieuer heren lief gehadt bauen alle dynck *ende* bauen vader *ende* moder *ende* oec bauen syne huysvrouwe — Schmitt, blz. 24-27.

9. Fol. 70va-71rb [*Der sielen troest*, III, 5] *exempel Inc.* Dat was een edel ioncfrouwe die hoerden gueden luden toe der was soe lief toe

dansen dat se lieuer danseden dan se at of dranck *ende* versumeden duck oer maeltit om des dansens wil ... Expl. *ende* al die heilighe ioncfrouwen die yn den hemelrick syn *ende* yn den dans trede ic nv wael my dat ich ie gebaren wart Ende daer mede gaf sy oeren geest op — Schmitt, blz. 70-71.

10. Fol. 71 r^ob-72 v^ob [*Der sielen troest*, II, 25] *van sante fynsencyys* Inc. Sante vynsencyus was een dyake Ende et was een bisschop dat hiet valeryus die bisschop en conde nyet wael spreken Ende [71 v^oa] beual sante vyncencyus al syn lant *ende* al syn macht Sante vyncencius predicten den rechten geloue ... Expl. en[de] liet [72 v^ob] on werpen in dat meer toe hant quam hy weder toe lande Daer quam een guede vrouwe *ende* begroef on dese pyn leet hy om den name ons heren *ihesu cristi* — Schmitt, blz. 53-55.

11. Fol. 72 v^ob-74 r^oa [*Der sielen troest*, II, 26] *Van sante blasius* Inc. Dyoclesyanus vervuolgden al die goen die den name ons heren hadden ontfangen Doe vloe sante blasius yn die woesteny *ende* verhueden sich in een stenen kule *ende* wolde een eensedel wesen Doe quamen daer vogelen *ende* brachten om spyse ... Expl. *ende* bat onsen lieuen heren wie daer sieck of kranck worde *ende* synen naem anriep mytter hulpen gades dat die gesont worden Daer quam een stemme van den hemel *ende* sprac hy weer gehoert Daer na wart om syn hoeft af geslaghen — Schmitt, blz. 55-56.

12. Fol. 74 r^ob-75 r^ob [*Der sielen troest*, II, 28] *sante vitus ende modestu[s]* *legende* Inc. Dat was een rick heer van cecelien die hadde een kynt dat hiet vytus *ende* et was van xij iaren Ende syn tochtmeister hiet modestus dat kynt ghelouede an onsen lieuen heren *ihesum cristum* *ende* riep altoes synen naem an ... Expl. Doe quam die engel *ende* verloesten se vanden noetstal *ende* [75 r^ob] brachte se voer een water daer vielen si in oer gebet *ende* gauen daer oeren geest op dit heeft sante vitus geleden om den sueten name ons heren *ihesu cristi* amen — Schmitt, blz. 57-58.

13. Fol. 75 r^ob-77 v^ob [*Der sielen troest*, II, 29] *van sante cristoffele* Inc. Cristoffer spreket also voel als die onsen heren auer dat water droech hi droech onsen heren in eens menschen ghelickenisse op synen armen hi droech den name ons heren in synen herten ... Expl. Toe hant wart hi siende *ende* liet sich doepen. aldus heeft cristofelus den doet geleden om den naeme ons heren *ihesu cristi* amen — Schmitt, blz. 58-61.

14. Fol. 77 v^ob-79 v^oa [*Der sielen troest*, IV, 5] *dit is van sante cristyna* Inc. Sante cristyna was soe schoen dat ir oer vader genen man en wolde geuen hi wolde se offeren synen gaden Alsoe dat sy synen afgaden willichliken dienen solde ... Expl. *ende* warp den richter syn ogen wt doe wart hi taernych *ende* schoet oer twe pyle in oer herte *ende* enen pyle in die syde *ende* alsoe gaf sy oeren geest op — Schmitt, blz. 129-131.

15. Fol. 79 v^oa-81 v^ob [*Der sielen troest*, IV, 33] *van sante justyna* Inc. Dat teiken des heilighen crus heuet grote macht dat is bewiset aen eenre heiliger ionfrouwen die is geheiten Justyna die was seer schoen Doe was daer een heydens meyster ... Expl. *ende* liet se setten in een pan vol heits pecs Daer slogen sy voer sich dat heilighe cruys doe en schaden on die heitste nyet daer na worden oen dat hoefden alf geslagen — Schmitt, blz. 151-154.

16. Fol. 81 v^ob-82 r^oa *Exempel*. Inc. Dat was een vrouwe die had al oer

sunden gebicht sonder een die had si heymelicken gehalten *ende* en dorste sy van schemten nyet bichten ... Expl. Doe vermaenden die priester der vrouwen dat sy die heymelicke sunde bichten solde. dat dede sy Doe gynck die viant bedruet wtter kerken

17. Fol. 82 r^oa-82 r^ob [*Der sielen troest*, III, 31] *Exempel* Inc. Dat was een heyllich bisschop die sanck mysse Doe stont syn diake *ende* sach den boesen geest sitten yn [82 r^ob] een vynster ... Expl. Hij sprack ic schryue alle die woerde die die lude spreken inder kerken — Schmitt, blz. 95.

18. Fol. 82 r^ob-82 v^oa [*Der sielen troest*, V, 30] Inc. Inder prediker aerden was een brueder die hiet meester jordaen *ende* was meester auer alle die arden *ende* was seer barmher [82 v^oa] tich ... Expl. gy en spreket alsoe nyet. doe bedachte hi sych *ende* sy namen on weder in der oerden — Schmitt, blz. 195.

19. Fol. 82 v^ob-83 r^oa [*Der sielen troest*, III, 34] *een suuerlic exempel* Inc. Dat was een man die plach geern toe stelen *ende* toe rouen nochtant soe had hi ommer sonderlynge ynnicheit tot onser lieuer vrouwen ... Expl. *ende* hi gynck in een cloester *ende* wart daer nae een guet man *ende* voer toe den hemelrick — Schmitt, blz. 120-121.

20. Fol. 83 r^oa-83 v^oa [*Der sielen troest*, III, 35] *een suuerlic exempel* Inc. Dat was een ridder die had een borch by den gemeynen weghe *ende* beroefden alle die goen die daer voer hyn toghen ... Expl. Doe dat die ridder hoerden doe viel hi den heiligen man te voeten *ende* bat genade *ende* die viant voer en wech. *ende* die ridder wart daer nae een guet man — Schmitt, blz. 121.

21. Fol. 83 v^oa-84 r^ob [*Der sielen troest*, II, 9] *een Exempel* Inc. Dat was een guet man die hadde een berue vrou [83 v^ob] we die deden beide oer geloefden dat si oer reyncheit wolden halden ... Expl. Doe quam onse lieue vrowe *ende* nam my on weder af Doe sande die heilighe man dat kynt weder tot synre moder — Schmitt, blz. 41-42.

22. Fol. 84 r^ob-84 v^oa [*Der sielen troest*, III, 37] *Een suuerlick exempel* Inc. Dat was een guet eenvoudich monyck die plach des wanneer hy gynck voer onser lieuer vrouwen beelde soe sprac hy die aue maria ... Expl. Daer om sal een mensche gern onse lieue vrouwe eren *ende* spreken ommer alle dage syn aue maria — Schmitt, blz. 122.

23. Fol. 85 r^oa-95 v^ob [*Der sielen troest*, I, 17, 17a-17g] *Hier beghynt een schoen exempel* Inc. Toe Judea was een conyck die hiet Auenier die veruolgden alle die cristen lude den gaf got enen soen die hiet Josephat doe liet he alle die wise meyster toe samen comen die in den lande waeren ... Expl. Daer om heuet hem got ghegheuen syn ewygher ryck Dat ons allen dat werden moet des help ons die vader die soen die heilige geest Amen — Schmitt, blz. 27-37.

24. Fol. 95 v^ob-98 r^oa [*Der sielen troest*, II, 30] *van sante Joriaen* Inc. SAnte Joriaen was een vroem rydder *ende* quam tot eenre tyt voer eens heydens lant tot eenre groeter stat die gheheyten was tylena voer die stat lach een see ... Expl. daer na wart hem [98 r^oa] syn hoeft af gheslaghen *ende* die rechter die hem doeden liet die hiet daciaens *ende* wart altemael van der blyxe verbrant — Schmitt, blz. 61-63.

25. Fol. 98 r^oa-98 r^ob [*Der sielen troest*, III, 21] *Exempel* Inc. Dat was

een guede vrouwe die plach seer ynnychliken toe beden yn enen wynckel van der kerken dat mercketen een bisscop *ende* sach een witte duue comen van den hemel ... Expl. Doe nam he oer den salter *ende* beuael oer dat sy spreke dat pater nostere als sy plach toe doen — Schmitt, blz. 79.

26. Fol. 98 r^ob-101 r^ob [*Der sielen troest*, V, 18] *van teodera* Inc. Dat was edel vrouwe die hiet Theodora *ende* hadde enen byruen man daer was een knecht die warp syne boese liefde op hoer *ende* hedde gheern by oer gheweest ... Expl. so dat hi daer na een abt wart *ende* bracht syn leuen op een guet eynde Also moeten wy alle doen des helpe ons die vader die soen *ende* die heilighe gheest Amen — Schmitt, blz. 189-191.

27. Fol. 101 r^ob-102 r^oa [*Der sielen troest*, IV, 10] *Een exempel* Inc. Dat was een ioncfrouwe die hiet marynus hoer moeder was doet haer vader wolde varen yn een cloester *ende* wolde daer gade dienen doe wolde die dochter den vader volghen yn den gueden leuen ... Expl. *ende* bekende daer hoer sunden apenbaer *ende* bat got ghenade doe war sy verloest van den boesen gheest *ende* nam hoer kynt weder na sych — Schmitt, blz. 134-135.

28. Fol. 102 r^oa-104 v^ob [*Der sielen troest*, VIII, 3] *Hier begynt een schoen exempel* Inc. Toe romen was een keyser die had een vrouwe die seer ynnych was *ende* had onsen lieuen heren got lyef die keyser wolde over mer trecken toe den heilighen graue ... Expl. des en wolde sy niet doen *ende* sprak tot den pauwes dat sy hoer gade *ende* synre lieuer moder ghelauet hadde *ende* wolde sych begheuen Also quam sy yn een cloester *ende* dienden gade — Schmitt, blz. 226-229.

29. Fol. 104 v^ob-106 v^oa [Verklaring van het vorige exempel] Inc. Wt desen reden mach men merken dat dese voerseide keyser is ihesus *cristus* die sich verenyh heuet myt der menscheit *ende* die kersten mensche myt ihesus *cristus* ouermyts der heiligher doepen Dese keyser dat is ihesus *cristus* treckede ouer mer ten heilighen graue toe iherusalem ... Expl. *Ende* oefenen ons van doegheden toe doegheden daer wy mede comen moghen toe der gheselschap des ewyghen leuens So *vervrouwet* sych onser alle die staet van romen Dat is alle hemelsche heer op dat ons dat ghescheye so laet ons *ver*smaden alle eersche ghenochte

30. Fol. 106 v^oa-107 r^oa [*Der sielen troest*, III, 9] *Exempel* Inc. Dat was Een pryster *ende* twe mannen die solden op enen wech ryden Doe reden sy doer een dorpe daer sanck men mysse Doe sprack die een knape ... Expl. Jn pryncipio erat *verbum* kynt lieue laet dy een leer wesen *ende* hoer gheern dat heilige ewangelyum Jn pryncipio erat *verbum* — Schmitt, blz. 74.

31. Fol. 107 r^oa-107 v^oa [*Der sielen troest*, III, 40] *exempel* Inc. Dat was Een yongelynck den had syn vader groet guet aen gheardt dat bracht hi al te mael quelliken toe *ende* wart soe arm dat hi niet en hadde ... Expl. doe seyde hi oen alle dync doe gaf oen die ridder syn dochter *ende* gaf oen alle syn guet weder *Ende* waert daer na een guet mensche — Schmitt, blz. 123.

32. Fol. 107 v^oo-108 r^ob [*Der sielen troest*, III, 44] *Exempel* Inc. Dat was een ondersche die hadde seuen iaer Een apenbaer ondersche gheweest Die quam toe eenre tyt enen priester toe ghemoeten *ende* began oen

aen te lachen ... Expl. doe liep sy weder toe den priester *ende* seggeden oen alle dynghen ende bichten alle oer sunden *ende* waert daer na een heilich mensche — Schmitt, blz. 124-125.

Fol. 108 v° onbeschreven.

33. Fol. 109 r^oa-114 v^oa [*Der sielen troest*, VI, 11] *van iosoph des patriarchen soen* Inc. Dat was een heilich patriarche die hiet iacob die had xij soen daer was een mede die ioseph geheiten was den hadde die vader alre liefste *ende* liet hem enen schonen rock maken ... Expl. *ende* gaf om een lant aldus genoet iosoph dat hi kuysch *ende* reyn was dat om got soe seer verhoechden *ende* soe grote dyngen by hem dede — Schmitt, blz. 200-206.

Fol. 114 v^ob-115 v^ob onbeschreven.

Vierde gedeelte

Het vierde gedeelte bestaat uit 2 quinternen (fol. 116-125, 126-135), samen 20 bladen, in formule uitgedrukt : 2 V. Bladspiegel : 152 à 156 x 107 à 100 mm. Twee kolommen ; tussenruimte : ca. 12 mm ; 31 à 35 regels per kolom ; blind afgeschreven, maar niet gelinieerd. Quinternen binnenin met een strookje perkament versterkt.

SCHRIFT EN DATERING

Dit gedeelte is geheel door dezelfde kopiist in een kleine littera brevitura geschreven, waarin echter enkele malen een kursieve d voorkomt. Rode titels, waarschijnlijk door de kopiist, in een littera bastarda, waarin de lange s en f niet onder de regel zijn doorgetrokken. Rode initiaal van 4 regels hoog ; rode lombarden van 2 of 3 regels hoog behalve de J, die 7 of 8 regels hoog is ; door doorstreepte hoofdletters ; zwarte punten rood overgedaan ; slechts op fol. 121 r^oa een rood paragraafteken. Niet gedateerd ; geschreven ca. 1460.

INHOUD

Fol. 116 r^oa-134 r^ob [*Thomas van Cantimpré, Vita Christinae mirabilis*] *Hier beghint dat prologus in cristenen leuen die wonderlick heit* Inc. *W*Ant is der weerder ioncfrouwen cristenen leuen begheer *ende* beghinne te scriuen soe willic anden beginne mijns werkes nemen dat selue dat die eersam bisscop *ende* cardinael jacobus van der joncfrouwen vermaent inder legende die hi ghemaect heuet vander saligher vrouwen marien van oegines ... Expl. *ende* inden iersten willen wi bewisen hoe si gheuoet *ende* ghehouden is Ende daer na bescriuen alle haer ghesten *ende* wercken gheleijker wijs. als wise sekerlic *ende* sonder [117 r^oa] alle twiuel *van* ghewarighen menschen hebben ontfanghen *Hier beghint der saligher cristijnen*

leuen die ghebeiten is wonderlic dat ijrste capittel Inc. DEse eerweerdighe maghet cristi cristina was gheboren van eersammen olderen wt enen dorp inder grauescap van loen dat gheheiten is brusthem bider stat van sante truden anden sticht van ludike Dese bleef na haren olderen doet mit tween ghesusteren daer si die ioncste aff was ... Expl. Ende wat riep cristina in al haren leuen anders dan penitencie te doen *ende* tot alre tijt bereet te sijn Mit woerden mit screyen mit hulen mit onsprekeliken veel roepen mit leuen *ende* exempel leerde si. *ende* riep dat meer dan wi van yement voer haer *ende* na haer hebben ghelesen of ghehoert le loue *ende* te weerdicheit cristi Die mitten vader *ende* mitten heilighen gheest [134 r^b] leeft *ende* regniert almachtich god ewelic *ende* ommermeer AmēN — Dezelfde vertaling komt nog voor in hs. Leiden, Maatschappij der Nederlandse Letterkunde, 1211, fol. 1 r^a-18 v^a en in hs. Würzburg, U.B., ch. qu. 144, fol. 10 r°-36 r°. Latijnse tekst: *Acta Sanctorum*, Juli, V, blz. 651-659.

HERKOMST

Het handschrift bevat geen eigendomsmerk. Te oordelen naar de dialektische eigenaardigheden is het afkomstig uit de omstreken van de stad Gelder.

GESCHIEDENIS

Het handschrift heeft toebehoord aan de Keulse koopman Hugo Garthe (1821-1876), een groot kenner van munten en zegels. Zijn verzameling oorkonden, handschriften en zegelstempels werd in 1877 bij J.M. Heberle (H. Lempertz' Söhne) te Keulen geveild. De auktekatalogus (*Schrifttum zur Rheinischen Kunst*, 1949, nr. 1143) hebben we niet kunnen raadplegen. Het handschrift werd op deze veiling door het Staatsarchiv te Düsseldorf voor 5 mark gekocht. Zie over H. Garthe : O.H. Förster, *Kölner Kunstsammler*. Berlijn, 1931, blz. 116.

LITERATUUR

Th. Ilgen, *Rheinisches Archiv. Wegweiser durch die für die Geschichte des Mittel- und Niederrheins wichtigen Handschriften. I. Teil. Der Niederrhein*, Westdeutsche Zeitschrift für Geschichte und Kunst. Ergänzungsheft II. Trier, 1885, blz. 154; C. Borchling, *Mittelniederdeutsche Handschriften in den Rheinlanden und in einigen anderen Sammlungen. Vierter Reisebericht*, Nachrichten der Königlichen Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen. Philologisch-historische Klasse, 1913, blz. 61-63; W.B. Lockwood, *A Manuscript in the Rylands Library and Flemish-Dutch and Low German Accounts of the Life and Miracles of Saint Barbara*, Bulletin of John Rylands Library, 36 (1953), nr. 1, blz. 25 en 35; Id., *Mirakelen van Sinte Barbara in Middelnederlandse handschriften*, Ons Geestelijk Erf, (1953), blz. 370.

V. - 'S-GRAVENHAGE, KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK
70 H 48 (X 71, Cat. 759)

Handschrift op papier en perkament, geschreven ca. 1450, bestaande uit een perkamenten blad (fol. 3) en 13 sexternen (fol. 4-15, 16-27, 28-29, 40-51, 52-63, 64-75, 76-87, 88-99, 100-111, 112-123, 124-135, 136-147, 148-159), samen 157 bladen, in formule uitgedrukt : 1, 13 VI. Voorin een onbeschreven perkamenten blad, tegen het voorbord geplakt, en een dubbel blad papier, als schutblad dienende (fol. 1-2); achterin een perkamenten dubbelblad, waarvan het tweede blad tegen het achterbord is geplakt. **Blad** : 200 x 135 mm; bladspiegel : 155 x 100 mm. Twee kolommen; 27 à 29 regels per kolom. Oude foliëring met zwarte Romeinse cijfers van J tot lx (= moderne foliëring : 4-63) en met rode Romeinse cijfers van lxi tot Clv (= moderne foliëring : 64-159) ; moderne potloodfoliëring, het dubbelblad papier en het perkamenten blad voorin meetellende, van 1 tot 159. Reklamen, noch signaturen. Dikte van het blok : 33 mm.

BAND

Kalfslederen band op eiken borden, daterend uit het midden van de 16de eeuw. Voor- en achterplat op dezelfde wijze versierd met rolstempels, filets en rechthoekige losse stempels. Midden in de katernen zijn de gaatjes van de eerste band goed zichtbaar. Twee koperen sloten. Vier ribben.

SCHRIFT EN DATERING

Geheel het handschrift is door dezelfde kopiïst in een littera bastarda geschreven, behalve de aantekeningen op fol. 3 v° en 63 v°, waarover hieronder. Het is niet gedateerd, maar is in het midden van de 15de eeuw geschreven : als watermerk komt er een ossekop met Sint-Andreaskruis in voor, gelijkend op Briquet 14180 (ca. 1435-54). Rode initialen van 3 of 4 regels hoog (de J echter 8, 9 en 13 regels hoog); rode lombarden van 2 regels hoog; hoofdletters rood doorstreept; rode paragraaftekens. Rode titels door de kopiïst.

INHOUD

1. Fol. 3 r° [Inhoud] *Dat is die tafel. daer men bi [vinden] sullen. wat hier na ghescreuen is. elcs op sijn ghetal gheset Inc. ¶ Jtem. van sinte eli-*

zabet die wedue legende. een conincs doc[h]ter van vngheren ... Expl. Item. van salomos wijsheit ende van sijn leuen. Cxlvij. Jtem. Een suwer exempel. Cliij.

2. Fol. 4 r^a-23 v^b [Theodoricus van Apolda, *Vita beatae Elizabeth regis Ungariae filiae ac Thuringiae Lantgraviae*] Hier beghint sinte elizabeth die wedue van vngheren legende Inc. JN dien tiden dat philips hertoech van sweuen die keyser heynrics broeder was. ende een gheheten otte heynrics zoen welke heinrijc der was hertoch van beyeren ende van sassen Doe dese mit twisten ghecoren keyzers streden daer om so wie van hem beiden keiser soude wesen ... Expl. Ouermits hore verdienten ende oec den ghichtighen. ende den beseten ende den malaetschen ende den scripbrokinghen ende den vanghene. ende alle zuucten ende node ende alle vresen ende oec worden verwecket. ouermits hore verdienten. xvi dode menschen bider hulpen gods dien ere ende glorie si van ewen tot ewen Amen Hyer eyndet die legende van sinte elyzabet der wedue een conyns dochter van ongherien Amen — Verkorte versie van de vertaling naar hs. 's-Gravenhage, K.B. 73 G 32 uitgegeven door L. Scharpé, *Sunte Elizabethen legende*, Leuvense Bijdragen, 5 (1903), blz. 8-116. In die verkorte versie zijn de volgende hoofdstukken geheel of gedeeltelijk (gemerkt met een asterisk) weggelaten: de proloog; I, 8; II, 2*, 5*, 10* 11*; III, 1*, 2, 4, 5, 7*, 8-10; IV 1*, 2*, 3, 6*, 7-9; V, 1, 2*, 4*, 5*, 7-9; VI, 1*, 2, 3, 4, 5*, 6*, 7-9; VII, 1-7; VIII, 3*, 4*, 5*, 6*, 7-13, 14*. Buiten de 9 door L. Scharpé gebruikte handschriften en de onderhavige verkorte versie bestaan nog de volgende handschriften van deze vertaling: Darmstadt, Hessische Landes- und Hochschulbibliothek, 1912, fol. 2 r°-141 v°, en 822, fol. 81 v°-118 v° (beide ripuarisch); Donaueschingen, Fürstlich Fürstenbergische Hofbibl., B VI 2 (ripuarisch); 's-Gravenhage, K.B. 129 G 9, fol. 1 r^a--48 r^a; Hamburg, Staats- und Universitätsbibliothek, Cod. theol. 1751, fol. 277 v^b-340 v^b (ripuarisch); Keulen, Historisches Archiv, G.B. 8° 13, fol. 1 r°-68 v° (Nederduits); Maastricht, Stadsbibliotheek, 111, fol. 137 r^a-199 r^a; Parijs, Bibliothèque nationale, all. 35, fol. 444 r^a-470 r^b (ripuarisch). In het thans verloren bovengenoemde handschrift Schlosz Haag, Gräfllich Hoensbroechsches Archiv kwam ook een afschrift van deze legende voor. In deze vertaling is de legende opgenomen in *Den Wijngaert van Sinte Franciscus*. Antwerpen, Hendrick Eckert van Homberch, 1518; zie B. Kruitwagen, *Den Wijngaert van Sinte Franciscus*, Neerlandia Franciscana, 1 (1914), blz. 63. Latijnse tekst: L. Surius, *De probatis sanctorum vitis*, XI. Keulen, 1618, blz. 424-440; J. Basnage, *Thesaurus monumentorum ecclesiasticorum et historicum, sive Henrici Canisii lectiones antiquae*, IV. Amsterdam, 1725, blz. 116-152.

3. Fol. 23 v^b-24 r^b ¶ Exempel [24 r^a] Inc. MEn leset van ener heylighe vrouwe die van gode begheerte dat hi haer woude vertonen. wat hem meeste mishaghede inden vrouwen. op dat si hoer daer in beteren mochten Daer nae wert dese heilighe vrouwe ghetoghen inden gheeste ... Expl. dat hem gheen dinc meer en mishaghet inden vrouwen. dan wtwendighe ydele cyerheit. want ydele cyerheit der wiuen is een beelde des dodes. ende een sac vol vanden toerne godes. want si menighen mensche trect totter ewigher doot

4. Fol. 24 r^b-24 v^a [Dicta van Gregorius] Sente gregorius seit. Jst dat [24 v^a] een wijf haer *verciert* om die oeghen der menschen tot haer te trecken. al waert dat si nyemant en dede sondighen. nochtans sel si daer pine voer liden. want si dat venijn heeft gheoffert. al wast dattet ghiemant en smakede Oec seit sente gregorius. dat nyemant duerbare clederen en draghet. en draecht dan om ydele glorie. want nyemant en wil al daer duerbare clederen an trecken. daer hi vanden menschen niet ghesien en mach werden. Amen.

4a. Fol. 24 v^a-26 v^a [Johannes Gobijs, *Scala caeli*, excerpt uit het hoofdstuk *De ornatu*] Een seer goet *exempel*. ¶ Hoe anxtelike dattet is een mensche hem te cyeren. nae ydelheit der werelt. dat machmen merken in een gruelic exempel dat iacobus de vitriaco beschriuet in een boech. dat [24 v^b] *scala celi* ghehieten is ende seyt aldus. *Exempel Inc.* Het was een priester die sijn moder verloren hadde. Dese priester plach hem te castien in penitencien voer sijn moeder. *ende* plach voer haer dicwile te bidden *ende* misse te doen ... Expl. doe wart sy vandaen ghenomen vanden drake mit een blixeme *ende* mit verueerliken hulen. Wt desen exempel machmen merken dat een mensche nae desen leuen in dien leden meest ghepinicht sel werden in welken [26 v^a] hi meest ghesondighet heeft hier inder tijt *Ende* dat sijn wtwendicheit swaerliker ghepinicht sel werden dan hi nu vermodet — Naar dit handschrift uitgegeven door J. van Vloten, *Verzameling van Nederlandsche prozastukken van 1229-1476, naar tijdsorde gerangschikt*. Leiden en Amsterdam, 1851, blz. 86-88. Latijnse tekst: Ed. Jan van Westfalen. Leuven, 1485, blz. O2, kol. a - c.

5. Fol. 26 v^a-26 v^b ¶ Hoe die duuel hem verblidet in wtwendicheit der clederen. machmen merken inden exempel. dat hier na volghet *Exempel van houerdie Inc.* Men leset van ener vrouwen die ghecyert op een heylighe dach ter kerken ghenc Doe si naecte die doren der kerken. doe sach die priester die *ommeghenc* wiwater te gheuen hoe dat duuelen ... Expl. *ende* trecte oetmoedighe clederen an die van grown simplen maecksel waren. *Ende* doe en sachmen die bespottynghen der swerten duuelen an haer niet meer. amen. — Naar dit handschrift uitgegeven door J. van Vloten, *a.w.*, blz. 88-89.

6. Fol. 27 r^a [Dictum] Die heilighe man iob mercte die cortheit des leuens. *Ende* daer *omme* had hi lieuer hier in scarpheit in groter penitencie te leuen. dan namels groten rouwe te hebben *onnutelike ende* sonder vruchte. *Ende* daer om sprac hi die cleyneheit mijnre daghen sel cort gheeyndet werden. daer om ghehenghe my dat ic een luttel bescreye minen rouwe eer dat ic ga totter doncker swarter eerden die bedect is. mitter swarheyte des doets.

7. Fol. 27 r^a-27 v^b [Excerpt uit Augustinus] Inc. Sente augustijn seyt. dat leuen des menschen is alte mael cort vanden eersten der kinscheit totten vtersten des outheit. of adam noch leuede *ende* hi huden storue. wat mochte hem die lanchheit [27 r^b] sijns leuens helpen. luttel of nyet ... Expl. *ende* wes starc van moeden in alle dinen arbeide *ende* verdriet. als een goet ridder *cristi* want die tijt is hier bi dat die heer die ghesont maken sel. dat gheef ons die vader die zoen *ende* die heylighe gheest amen.

8. Fol. 27 v^b-63 v^a [Johannes van Hildesheim, *Historia trium regum*]

Hier beghint die historie van die drie coninghen die tot betlebeem quamen met hore offerhande. wt vere lande [28 r^a] Inc. Dje materie der heiligher drie coninghen heeft beghinsel ghenomen vanden propheet balam an een heiden propheet. die dus seit. het sel een starre op gaen van iacop ... Expl. Meer si doent om nydicheit. om dat hem hoer lant is of ghewonnen. Ende si also ghedestruert zijn. ende noch meer vergaen sullen. Amen. Deo gracias Inden iaer ons heren. dusent. ende hondert. ende lxxiii. [63 v^a] des anderen daghes. na marien magdalenen dach worden die heilige drie coninghen ghebrocht van meylanen tot coelen. hoe. ende van wien. ende in wat manyeren si daer quamen. sullen wy vijnden. als voer ghescreuen is. amen — Excerpten hieruit zijn naar dit handschrift gepubliceerd door J. van Vloten, *a.w.*, blz. 89-94; naar dit handschrift volledig uitgegeven door T.J.A. Scheepstra, *Van den heilighen drien coninghen*. Groningen, 1914, blz. 240-258.

9. Fol. 63 v° [Rijmspreuk] plato Quaden tonghen. waer sy zijn. Zijn te scuwen. als venijn. Want quade tonghen. breken been. Al hebben sy. seluen gheen

10. Fol. 64 r^a [Hendrik van Saltrey, *De purgatorio Sancti Patricii*] *Dit is dat vegheuer dat men hiet patricius uegheuer* Inc. Die grote patricius die men seit den anderen naden apostel paulus. doe hi dat woert goeds predicte in yerlant ende hi daer vele miraculen dede soe pijnde hi hem die bose herten der menschen van dien lande vanden sonden te trecken mitten anxe der helscher pinen ... Expl. Ende daer nae vertelde hi den prior [84 r^a] ende den ghemene cloester al dat hi ghesien hadde als groet ende clein van pinen. ende van blijscapen Jtem van desen voer ghescreuen patricius die was inden iaren. domen screef. cccc. ende .lxxx. als ghescreuen staet. in dat passionael: ende oec mede van sijn leuen ouer gheset is. in duitschen wten latijn Jnden iaren ons heren M ende. CCC. Amen deo gracias — Excerpten hieruit zijn naar dit handschrift gepubliceerd door J. van Vloten, *a.w.*, blz. 94-101; naar dit handschrift volledig uitgegeven door R. Verderyn en J. Endepols, *Tondalus' visioen en St. Patricius' vagevuur*, II. 's-Gravenhage-Gent, 1917, blz. 190-311 (telkens onder aan de bladzijde). Latijnse tekst: Ed. Mall, in *Romanische Forschungen*, 6, 2 (1889), blz. 143-195, telkens kol. 1.

11. Fol. 84 r^a-96 v^b *Dit is van sente anthonius legende die heremite* Inc. ANthonius was gheboren wt egypten van ghees- [84 r^b] teliken ouders. die beide reckelic ende goeduruchtich waren in allen gheboeden gods Die oec nader werelt eersamich ende gheboertich rijc ende vernoemt waren bouen horen burende Ende als anthonius na bi loep der iaren verstaen mochte ... Expl. dat se niemant daer wt driuen soude. dan anthonius van egypten daer vele wonders ofte spreken waer als in sijnre translacie ghescreuen staet. dat een sonderlinghe scone historie is. als hoe sijn lichaem gheuonden wort Ende hoe hi verheuen wart mit menich schoen mirakel. dat god om sijn heilige wille liet gheschien. dat men vinden mach. hier na ghescreuen — Nog bewaard in de volgende handschriften: Darmstadt, Hessische Landes- und Hochschulbibliothek, 2682, fol. 268 r^a-281 v^b (ripuarisch); Gent, Universiteitsbibliotheek, 123, blz. 225a-257a; Leeuwarden, Provinciale Bibliotheek, 685, fol. 160 r^a-169 r^a; Leiden, Bibliotheek der Rijksuniversi-

teit, B.P.L. 61, fol. 44 r^a-48 r^a; Marburg, Westdeutsche Bibliothek, Berliner Sammlung, ms. germ. quart. 1571, fol. 182 r^a-187 v^b. Deze legende van de H. Antonius is ook te vinden in volgende uitgaven van het *Passionael*, die we konden raadplegen: Utrecht, Jan Veldener, Winterstuk, 1480 (Campbell 1757), fol. 20 v^a-26 v^b; Delft, Jacob Jacobszoon van der Meer, Winterstuk, 1487 (Campbell 1763), fol. 152 r^a-157 r^b; Delft, Henrick Eckert van Homberch, Winterstuk, 1499 (Campbell 1767), fol. 124 v^b-121 r^b; Antwerpen, Henrick Eckert van Homberch, Winterstuk, 1505 (Nijhoff-Kronenberg 1193), fol. 124 v^b-129 r^b; Parijs, Wolfgang Hopyl, Winterstuk, 1505 (Nijhoff-Kronenberg 1194), fol. 105-107 v^a; Antwerpen, Henrick Eckert van Homberch, Winterstuk, 1516 (Nijhoff-Kronenberg 1195), fol. 117 r^a-126 v^b. Ze is ook te vinden in *Dat duytsche Passionail*. Keulen, Ludwig van Renchen, 1485, winterstuk, fol. 77 v^b-82 v^a (riparisch), (Voullième 626).

12. Fol. 96 r°-111 r^b [Translatio et inventio Sancti Antonii] *Hier na so volghet die translacie Ende die windi[n]ghe van sente anthonijs legende*. Inc. JNder tijt doe constantinus keyser was so leestmen dat hi ghen kijnt en hadde Dat sijn rijc na hem besitten mochte des hi hem zeer bedroefde Ende bat gode nacht ende dach. dat hi hem verleende een kijnt ... Expl. ende aenropet mit groter begheerten. ende met ghetrouwer herten. den heiligen vader sinte anthonius. dat hi dat voir vaer mach hopen an gode dat te vercrighen in wat node hi is. Des gonne ons. die vader. ende die zone. ende die heyliche gheest. ende die heilige vader sinte anthonius. AmeN — Deze legende komt nog in de volgende handschriften voor: Bonn, Universitätsbibliothek, S 2561, fol. 185 v^b-197 v^b; Brussel, Koninklijke Bibliotheek, 388, fol. 168 v^b-176 r^a; Darmstadt, Hessische Landes- und Hochschulbibliothek, 2682, fol. 281 v^b-288 v^b (riparisch); Deventer, Athenaeumbibliotheek, 101 D 5 (Cat. 46), fol. 193 r^a-206 v^b en 101 F 11 (Cat. 45), fol. 45 v^b-62 r^a; Düsseldorf, Landes- und Stadtbibliothek, C 20, fol. 135 r^b-143 v^b; Gent, Universiteitsbibliotheek, 896, fol. 187 r°-200 v°, en 1080, fol. 286 v^b-297 r^a; Keulen, Historisches Archiv, W. fol. 155, 288 r^a-298 v^b (riparisch); Leeuwarden, Provinciale Bibliotheek, 685, fol. 170 r^a-182 r^b; Leiden, Bibliotheek der Rijksuniversiteit, B.P.L. 61, fol. 48 r^b-54 v^b; Marburg, Westdeutsche Bibliothek, Berliner Sammlung, ms. germ. quart. 1571, fol. 187 v^b-196 v^a, en ms. germ. quart. 1687, fol. 266 v^b-276 v^a; Nijmegen, Stadsarchief 8, fol. 121 v^a-130 v^a; Parijs, Bibliothèque nationale, all. 35, fol. 65 v^b-78 v^b (riparisch). Deze legende vonden we ook in de volgende Passionael-uitgaven die we konden raadplegen: Utrecht, Jan Veldener, Winterstuk, 1480 (Campbell 1757), fol. 26 v^b-35 r^a; Delft, Jacob Jacobszoon van der Meer, Winterstuk, 1487 (Campbell 1763), fol. 157 r^b-164 v^a; Delft, Henrick Eckert van Homberch, Winterstuk, 1499 (Campbell 1767), fol. 129 r^b-135 r^b; Antwerpen, Henrick Eckert van Homberch, Winterstuk, 1505 (Nijhoff-Kronenberg 1193), fol. 129 r^b-135 r^b; Parijs, Wolfgang Hopyl, Winterstuk, 1505 (Nijhoff-Kronenberg 1194) fol. 107 v^a-112 v^a. De legende komt niet voor in de uitgave: Antwerpen, Henrick Eckert van Homberch, Winterstuk, 1516 (Nijhoff-Kronenberg 1195). Ze is ook te vinden in *Dat duytsche passionail*. Keulen, Ludwig van Renchen, 1485, Winterstuk, fol. 12 r^b-

32 r^ob (riparuisch) (Voulliéme 626). We hebben niet kunnen nagaan, of al de bovengenoemde handschriften dezelfde vertaling bevatten. Latijnse tekst: *Analecta Bollandiana*, 2 (1883), blz. 341-354.

13. Fol. 111 v^oa-133 r^ob [*Leven van Jezus* (S-red.), kap. 205-231] ¶ *Hier beghint een beghinsel van ons heren passie* Inc. O alder liefste broder ic beloue di dattu niet bequamer moghete doen dan den vader. ende den zoen ende den heilighen gheest. dan al dijn tijt toe te brengen in *cristo* ... [112 v^oa] ... *Hier beghint die passie ons heren ihesu cristi vergadert wten iij ewangelisten. als matheus. marcus. lucas. ende iohannes. mit sommige punten in ghetrecket* Ende inden eersten hoe dat iudas ihesum den ioden vercofte om xxx penninghe ende leuerde ouer sinen meester dat onnosele lammekijn Inc. Doe waren daer vergadert als die ouersten der priesteren. ende die ouersten des volx. ende die scriuen inden vrijhof des bisscops die hiete cayphas. ende makede daer enen raet. dat si ihesum souden vanghen ... Expl. Ende die ridderen namen dat gheelt ende deden also als hem beuolen was Ende also wert dit ghecunnighet onder die ioden tot op desen dach toe. *deo gracias*. — Naar hs. Stuttgart, Württembergische Landesbibliothek, Theol. 140 uitgegeven door J. Bergsma, *De levens van Jezus in het Middelnederlandsch*. Groningen, 1895-96, blz. 222-266 (slechts de even blz.).

14. Fol. 133 r^ob-136 r^oa [*Der sielen troest*, II, 22] *Hier na volghet die legende van Judas die onse heer verriet sinen meyster. Ende schiep ende troude sinen eyghen moeder Ende vermoerde sijn eighen vader* Inc. JNden stat tot iherusalem woende een man. die hiete ruben Ende had een wijf. die hiete eborie Dese eborie die droemde een anxtelijc droem die verrekendse hare man ende seide. Mi dochte hoe ic een kijnt totter werelt hadde ghebrocht ... Expl. du en salte des kersten doems niet vergheten ende varen totten heidenscap. soe wie dat doet die heuet die name ons heren te vergheues an hem ghenomen die nemen selden een goet eynde. — Op de laatste regels na naar dit hs. uitgegeven door C.G.N. de Vooy, *De Middelnederlandse legenden over Pilatus, Veronica en Judas*, Tijdschrift voor Nederlandsche Taal- en Letterkunde, 20 (1901), blz. 162-165; Schmitt, blz. 48-51.

15. Fol. 136 r^oa-138 v^ob [*Der sielen troest*, V, 14] *Van pilatus legende hoe hi gheboren vart Ende hoe hi sijn eynde nam* Inc. Het was een coninc die hiete acus. die reet op enre tijt wt iaghende Ende quam so vere in dat wout dat hi bida- [136 r^ob] ghe niet to huus comen en conde. Daer so want hi in den veghe een molen staen Daer bleef hi dien nacht ... Expl. daer hem die duuelen soe vele pinichden. ende noch al daghe doen tot ewelick ende ewelick ende altoes sonder eynde Al dus so nam pilatus die vrede tyranne sijn eynde. want hi hadde onse here ihesus met onrecht veroerdelt. — Naar dit handschrift uitgegeven door C.G.N. de Vooy, *a.w.*, blz. 145-148; Schmitt, blz. 180-182.

16. Fol. 138 v^ob-141 v^oa [*Der sielen troest*, V, 15] [Van die dextruxi van iherusalem] Inc. ¶ Doe pilatus ihesus ter doot hadde ghebrocht. doe hadde hi anxt voerden keyser van romen [139 r^oa] Doe sende pilatus een bode wt totten keyser van romen die hiete albanus die hem soude ontsuldighen teghen den keyser van ihesus doot ... Expl. also worden si gepla-

ghet die valsche nydighe ioden om den moert di si onsen here ihesus *cristus* aen deden ende die karstenen die behilden si *ende* si betymmerden die stat van iherusalem weder op. — Schmitt, blz. 182-185.

17. Fol. 141 v^oa-143 v^ob [*Der sielen troest*, V, 16a-16c] ¶ *Daer sijn drie herodessen. Ende van haer leuen Ende hoe si storwen.* [141 v^ob] Inc. Coninc herodes die wert oec gheplaghet om den moert die hi beghinc. Daer van so wil ic di segghen *ende* of beduden. Der coninghen waren drie die herodes hieten *ende* hadde drierhande namen besonderlinghe ... Expl. dat sijn lijf bestont te beuen. *ende* waert al vol leuende wormen dat si hem den mone *ende* den noese gaten wt [143 v^ob] cromen *ende* kastidede hem ter doot toe. *ende* hi starf bennen wijf daghen. Amen. — Naar dit handschrift uitgegeven door J. van Vloten, *a.w.*, blz. 104-107; Schmitt, blz. 185-188.

18. Fol. 143 v^ob-145 v^ob [*Der sielen troest*, II, 31] *Van symon magus* Inc. Daer was een ghokelaer. die hiete symon magus. die dede metten swarten konsten vele teykenen. *Ende* vermette hem seluen te wesen die goeds zone *ende* waer alre dinghen weldich ... Expl. daer uel hi neder op ter aerden so plat als een padde *ende* brac den hals ontween. also nam symon magus sijn eynde. om dat hi god woude wesen. Amen. — Schmitt, blz. 63-65.

19. Fol. 145 v^ob-149 r^oa [*Der sielen troest*, II, 30] ¶ *Die legende van sinte iorijs die vroem goeds ridder. als hier na volghet van sijn leuen ende hoe hi ghepassit wort* [146 r^oa] Inc. Sanctus georgius was een vroem ridder *Ende* quam op eenre tijt in een heyden lant dat onghelouch was Daer so quam hi riden voer een groet stat *Ende* bi den stat so lach daer waste bi een groet riuier ... Expl. *Ende* die rech- [149 r^oa] ter die sinte iorijs liet doden die hiete decyanus *ende* hi wert vander blixeme *verbrant* tot puluere. Deo gracias — Schmitt, blz. 61-63.

20. Fol. 149 r^oa-150 v^ob [*Der sielen troest*, IV, 17] *Van sinte iulianus leuen* Inc. Sinte iulianus was een schoen ionghelinc. *ende* soude op eenre tijt een herte iaghen inden woude. doe keerde hem dat heert *omme*. *ende* began hem to te spreken ... Expl. *ende* ghi sult cortelic na comen in ons hemelrijcke totten ewighen leuen. Dat wi daer alle gader comen moeten dat help ons die vader *ende* die heylighe gheest amen — Schmitt, blz. 139-141.

21. Fol. 150 v^ob-152 r^oa [*Der sielen troest*, IV, 18] ¶ Inc. Desen heylighen man sinte iulianus pleghen sommige pelgrijms aen te ropen om goede herberghe. want hi dat eweghe leuen *verdient* heuet mit sijnre herberghe ¶ Dat gheschiede op enre tijt. dat twe broderen *wanderde[n]* op enen weghe ... Expl. doe ghinc hi met hem *ende* [152 r^oa] brachtse in die rechte weg. doe sy *omme* saghen doe was dat cloester al *vergaen*. doe danckede si god *ende* den heilighen man sinte iulianum — Schmitt, blz. 141-142.

22. Fol. 152 r^oa-157 r^ob [*Der sielen troest*, VI, 14, 14a-14e] *Van salomons leuen*. Inc. Salomon was coninc dauids zoen *ende* sijn moeder hiete barsabee. doe coninc dauid out *ende* cranc was Doe lach hi op sine bedde *ende* mocht niet gaen. doe was hi van outhet also cout dat hi allene niet bewermen en mochte ... Expl. Och lieue wtuercoren mensche dat alle dese

rijcdoem waren also vele mere dat niet meer wesen mochte op eertriken en soude di totten ionxten daghe niet baten Ende het is oec der mijnste blijscap inden ewighen leuen dats dees salomon [157 r^ob] ricdoem al waert oech dusentwarf mere. — Schmitt, blz. 207-215.

23. Fol. 157 r^ob-159 v^ob *Een suwerliken exempel* Inc. Te romen was een keyser. die hadde een goede vrouwe die hadde onse lieue here lief ende voer oghen so had si altoes sijn gheboden Het gheuuel dat die keyser voer totten heylighen graue Ende beual sijn broer sijn keyserriick te beuaren — Expl. Ende si gaf hoer in een cloester ende waert een nonne bennen rome. Ende daer [159 v^ob] so leefdse langhe tijt in penitencien ende sterf een heylich salich mensche. amen. — Vgl. C.G.N. de Vooys, *Middelnederlandse Marialegenden*, I. Leiden, (1902), blz. 156-163 en Schmitt, blz. 226-229.

24. Fol. 159 x^ob [Twee rijmspreuken] Desen nacht moghen wi ghensen. mer die nacht daer altoes nacht sal wesen. ende nymmermeer en sal wesen morghen. voer die nacht moghen wi wel sorghen. Wael te doen ende vrolijk leuen is bouen allen doechden verheuen. amen.

HERKOMST

Het tertiariissenklooster Sint-Ursula te Enkhuizen erfde het handschrift van Welmoet Jan Albertsz. Wilscut, mater van genoemd klooster, zoals blijkt uit de aantekeningen op fol. 3 v° en 63 v°. Op fol. 3 v°: Jtem dit boeck heuet ghegheuen welmoet ian ellerts tot enen testament bidt daer voer om gods willen een *pater noster* ende een aue maria (littera bastarda, ca. 1500); daarbij aansluitend: was mater *Sinte* ursule clooster tenchusen (littera bastarda, 16de eeuw); wéér daarbij aansluitend: nota dese welmoet was een dochter van Jan Albertss wilscut van enchuijsen. een oud westfries bekend geslacht (17de eeuw). Op fol. 63 v°: Jtem dit boec heeft ghegeuen tot een (recht) testement welmoet ians elleerts (wilscut) twy onser susteren moey (littera bastarda, ca. 1500; de twee woorden tussen haakjes in de 16de eeuw bijgevoegd); daarbij aansluitend de apokriefe datum 1413.

GESCHIEDENIS

Blijkens de aantekening onderaan op fol. 63 v°: Sum Adriani. FF. Westphalen[*sis*], heeft het handschrift toebehoord aan de Enkhuizer historicus Adriaan Westphalen (1626-1695); zie over hem: *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek*, III, kol. 1412-1414). Daarna was het in het bezit van de Amsterdamse kerkhistoricus Isaac Le Long (1683-na 1762), wiens belangrijke verzameling handschriften en boeken in 1744 werd geveild. In de auctie-catalogus *Bibliotheca selectissima, sive catalogus librorum, pluri-*

*mum rarissimorum in omnibus facultatibus, scientiis ac linguis ... Quae omnes magno studio, labore et impensis per 50 annos continuos comparatae, auctione publica vendentur Amstelaedami, die Lunae 17 Augusti et seqq. 1744. apud Salomonem Schouten, bibliopolam in platea vulgo dicta de Kalverstraat komt dit handschrift op blz. 20 onder nr. 61 voor. Later behoorde het toe aan de Landsadvokaat Mr Jacob Visser (†1804). In 1809 werd het, samen met de handschriften en oude drukken van deze laatste, door de Koninklijke Bibliotheek te 's-Gravenhage verworven; zie over deze aankoop: L. Brummel, *Geschiedenis der Koninklijke Bibliotheek*. Leiden, 1939, blz. 37-38.*

LITERATUUR

J. van Vloten, *Verzameling van Nederlandsche prozastukken, van 1229-1476, naar tijdsorde gerangschikt*. Leiden en Amsterdam, 1851, blz. 86-107; C.G.N. de Vooys, *De Middelnederlandse legenden over Pilatus, Veronica en Judas*, Tijdschrift voor Nederlandsche Taal- en Letterkunde, 20 (1901), blz. 135, 145-149, 160, 162-165; Id., *Middelnederlandse Marialegenden*. Leiden, 1902-03, I, blz. 156-163 en II, blz. LXVIII; T.J.A. Scheepstra, *Van den heiligen drien coninghen*. Groningen, 1914, blz. 66, 68, 69, 240-258; R. Verdeyen en J. Endepols, *Tondalus' visioen en St. Patricius' vagevuur*. Gent, 1914-1917, I, blz. 300-302 en II, blz. 190-311 (telkens onder aan de bladzijde); *Catalogus codicum manuseriptorum Bibliotheca Regiae. I. Libri theologici*. 's-Gravenhage, 1922, blz. 268-269, nr 759; P. Dalmatius van Heel, O.F.M., *De tertiariissen van het Utrechtsche kapittel*. Utrecht, 1939, blz. 236.

VI. - UTRECHT, STEDELIJK MUSEUM, Cat. 1569.

Handschrift op papier, geschreven in 1450, bestaande uit 5 ongefolieerde bladen met een kalender van juni tot oktober; een quatern, waarvan het eerste klad zonder tekstverlies is weggescheurd (fol. 1-7); 16 quaternen (fol. 8-15, 16-23, 24-31, 32-39, 40-47, 48-55, 56-63, 64-71, 72-79, 80-87, 88-95, 96-103, 104-111, 112-119, 120-127, 128-135); een quatern, waarvan het 6de blad zonder tekstverlies is weggesneden (fol. 136-142); 11 quaternen (fol. 143-150, 151-158, 159-166, 167-178, 179-186, 187-194, 195-203, 204-211, 212-219, 220-227, 228-235); een dubbelblad (fol. 236-237); drie dubbelbladen, waarvan de laatste twee bladen zijn weggesneden (fol. 238-241); samen 246 bladen; in formule uitgedrukt: 5, IV-1, 16 IV, IV-1, 11 IV, 2, 6. Voorin 5 ongefolieerde papieren schutbladen uit de tijd van de tweede band en 2 ongefolieerde perkamenten schutbladen, waarvan blijkens lijmsporen het eerste

ooit tegen het voorbord van de oorspronkelijke band was geplakt. Blad: 290 x 210 mm; bladspiegel: 199 x 143 mm. Twee kolommen; 37 à 41 regels per kolom; tussenruimte: 13 mm; met zwarte inkt afgeschreven, maar niet gelinieerd. Reklamen, noch signaturen. Oude foliëring met rode Romeinse cijfers van J tot CCxlj, te beginnen met de eigenlijke tekst. Dikte van het blok: 50 mm.

BAND

Achttiende-eeuwse perkamenten band. Voor- en achterplat versierd met een groter raam van driedubbele en met een kleiner raam van dubbele filets; middenin een vignet. Zes ribben; op de rug, tussen de 1ste en de 2de rib: PASSIONAEL gekomen uyt het Klooster Bethlehem buyten Utrecht. Op het eerste perkamenten schutblad voorin dat tegen het voorbord van de oorspronkelijke band was geplakt, sporen van leder en twee sloten.

SCHRIFT EN DATERING

Geheel het handschrift is door één kopiïste in een duidelijke litera bastarda geschreven, ook de kalender, ofschoon in een zwaardere letter, is van dezelfde hand. De eigenlijke tekst begint op fol. 1 r^a met een fraaie rood-blauwe initiaal van 8 regels hoog, met rood penwerk versierd; verder slechts rode lombarden van 2 of 3 regels hoog; rode titels door de kopiïste; hoofdletters rood doorstreept; rode paragraaftekens; rood onderstreepte persoonsnamen; lange letters in de bovenste marge doorgetrokken en met rood en zwart penwerk versierd. Blijkens de kolofon op fol. 241 v^a, door de kopiïste in een kleinere letter geschreven, werd het handschrift op 2 maart 1450 voltooid: Dit boec is geeyndet jnt iaer ons heren .M. CCCC. ende vijftich opten anderen dach in meert Een aue maria van mynnen voer de onnutte scrijfstster.

INHOUD

Op de 5 ongefolieerde bladen voorin bevat het handschrift een kalender van juni tot oktober, tevens inhoudsopgave, met de volgende titel: Dit is die tafel vanden passionael Het getal vanden bladen daer men die heiligen bi vijndet dat staet voer elken regel. De eigenlijke inhoud bestaat uit 84 legenden, ontleend aan de eerste vertaling van de *Legenda aurea* en wel volgens de editie van Th. Graesse, Dresden en Leipzig, 1846, de volgende hoofdstukken: 73, 77-83, 85-93, 95-100, 102, 103, 27, 26, 84, 101, 104, 106, 107, 110, 109, 108, 111-127, 130, 144, 152, 128, 129, 131, 134, 135-137, 132, 139, 133, 140, 141, 161, 142, 143, 145-147, 17, 40, 148, 153, 154, 156, 158-160, 180 en 181; 15 toegevoegde legenden en wel van de

HH. Alexius (fol. 35 r^a-38 r^b), Beda (fol. 58 v^b-59 r^a), Kunera (fol. 59 r^a-60 v^b), Tienduizend Martelaren (fol. 64 r^a-65 v^b), Pelagia (fol. 65 v^b-66 r^b), Epictetus en Astion (fol. 66 r^b-78 v^b), Blandina (fol. 78 v^b-81 v^b), Frederik, bisschop van Utrecht (fol. 81 v^b-83 r^b), Arsenius (fol. 83 r^b-84 r^b), Fides, Spes, Caritas en hun moeder Sapientia (fol. 94 r^a-97 r^a), Taurinus (fol. 113 v^a-114 r^a), Jeroen (Hieron), fol. 121 r^b-123 v^b), Pelagia (fol. 191 r^b-196 r^b), Hugo van Sint-Victor (fol. 211 r^a-211 r^b) en Gereon, Victor en gezellen (fol. 211 r^b-211 v^a); ten slotte de volgende stukken, waarvan we het incipit en het explicite meedelen:

Fol. 211 v^a [*Der sielen troest*, IV, 34] *Van den pater noster* Inc. LJeue kijnt du selste eren dinen hemelschen vader mit dinen gebede dat onse lieue here selue leerde dat is *pater noster* ... Expl. Dit gebet is also goet dattet al die werlt niet vergelden en mach. ¶ Daer om sel ic vertellen van enen bisscop — Schmitt, blz. 154.

Fol. 211 v^a-212 r^b [*Der sielen troest*, IV, 35] Inc. Daer was een heilich bisscop die soude wanderen van sinen lande te romen totten paeus Dese bisscop had enen armen man aengenomen in sinen houe [212 r^a] ende loefde hem oec mede sijn prouen van eten ende van drincken ... Expl. Kijnt lieue ghi selt v *pater noster* mit ynnicheiden spreken. want beter is een *pater noster* mit ynnicheiden gesproken dan hondert dusent sonder ynnicheit Ende daer of wil ic v een exempel seggen — Schmitt, blz. 154-155.

Fol. 212 r^b-213 r^a [*Der sielen troest*, IV, 36] Inc. ¶ Het was een goede vrouwe die veel ende ynnichlic plach te beden. tot eenre tijt biechte si tegen enen brueder. die vraechde hoer wat si plage te lesen. ende hoe si hoer gebede dede Ende si seide ic en can [212 v^a] anders niet dan mijn *pater noster* ... Expl. Dese vrouwe dese hadde recht. lieue kijnt aldus selte di ynnichlic beden. hoe cleyn dattet si want veel beter waer een *pater noster* mit ynnicheiden dan hondert sonder ynnicheit. — Schmitt, blz. 156-157.

Fol. 213 r^a-213 r^b [*Der sielen troest*, IV, 37] *Vanden pater noster* Inc. LJeue vader ic vrage v berecht mi is dat *pater noster* yet so goet datmen daer leest in latijn als in duutsche Lieue kijnt dat wil ic di berechten. Een goed sweert is also goet in eens croepels hant ... Expl. daer omme selstu dat spreken alstu dat best verstaen moges dat is mijn raet. Nochtan so en straffe ic des niet dattu dijn *pater noster* te latijn sprekes. beide is goet welc di best behaget dat spreek in (hs. en) godes namen.

Fol. 213 r^b-213 v^a [*Der sielen troest*, IV, 38] *Vanden pater noster* Inc. LJeue vader berecht mi des ic v vrage. na dien dat god dat *pater noster* selue heeft gheleert. wat sellen dan ander gebede is daer niet genoeg dat een mensche sijn *pater noster* spreek ... Expl. Ende dijn gebet selte altoes doen voer die geen daer du genoten heues. ende voer alle kersten menschen zielen. — Schmitt, blz. 157-158.

Fol. 213 v^a [*Der sielen troest*, IV, 39 (slot)] Lieue kijnt waer du gaeste ouer den kerchoue so selte vmmer gedencken alle kersten zielen ende spreken dan dijn gebet. — Schmitt, blz. 161.

Fol. 213 v^a [*Dr sielen troest*, IV, 40] ¶ Het was een cleric die had van gewoenten wanneer hi ginc ouer den kerchoue so sprac hi vmmer sijn gebet

te troesten alle zielen die daer begrauen waren. Ende het gesciede na dat dese clerc starf doe men groef ende die priester seide requiescat in pace doe riepen alle die zielen die op den kerchoue begrauen waren Amen. — Schmitt, blz. 162.

Fol. 232 r^a-238 r^a [Bernardus, *Sermones in Cantica canticorum*, XXVI] *Sicut tabernacula cedar sicut pelles salomonis*. Inc. IC bin swart alse cedars tabernakelen ende salomons velle ¶ Wat sijn dese tabernakelen dan onse lichamen daer wi pelgrym in sijn. want wi en hebben hier geen bliuende stat ... Expl. die tranen gebieden dat eynde der woerden. O heer wil du den tranen mate ende dat eynde gebieden — Ook bewaard in hs. Nijmegen, Oud Archief XVX 3, fol. 140 r^b-146 v^b en in hs. Utrecht, Bibliotheek der Rijksuniversiteit, 8 K 26, blz. 373a-386a. Latijnse tekst : Migne, P.L. 183, kol. 903-912; *Sancti Bernardi Opera*, I. Rome, 1957, blz. 169-181.

Fol. 238 r^a-241 v^a [Bernardus, *Sermones de sanctis. In obitu domini Humberti sermo*] *Dit heeft Sinte bernaert gemaect*. Inc. HUmbertus die ynnige knecht. die getrouwe knecht. die gods knecht is gestoruen. ghi hebten selue wel gesien hoe dat hi in deser nacht onder onsen handen den geest gaf ... Expl. op dat ghi totten genen comen moet daer hi toe gecomen is die daer gebenedijt is in ewicheit Amen. — Een volledige of gedeeltelijke vertaling van deze preek komt nog in de volgende handschriften voor: Amsterdam, Universiteitsbibliotheek, I G 47, fol. 44 r^a-47 r^a; Deventer, Athenaeumbibliotheek, 101 F 11 (Cat. I, 45), fol. 77 r^b-78 r^b; Nijmegen, Oud Archief XIV 3, fol. 136 v^a-140 r^b en Utrecht, Bibliotheek der Rijksuniversiteit, 3 L 6, fol. 125 r^b-126 r^b. Latijnse tekst: Migne, P.L. 183, kol. 513-518.

Fol. 241 v^a [Dictum] Inc. ¶ O hoe salich sijn si die dese werlt uerwonen hebben mit al hoerre genoechten ... Expl. daer wi in hopen sellen mit hem te vercrigen die bliscap sonder eynde. Amen

HERKOMST

Volgens de reeds bovenvermelde rugtitel is het handschrift afkomstig uit het tertiariissenklooster Bethlehem te Utrecht; zie over dit klooster P. Dalmatius van Heel, O.F.M., *De tertiariissen van het Utrechtse kapittel*. Utrecht, 1939, blz. 210-212 en 339-340; M. Schoengen, *Monasticon Batavum*, I. Amsterdam, 1941, blz. 184-185. Op de rectozijde van het eerste papieren schutblad voorin staat de volgende aantekening in een achttiende-eeuwse hand: Passionael, volgens aantekening op den Perkamenten omslag gecomen uyt 't Clooster Bethlehem buyten Utrecht. In of omstreeks 1450 zeer duidelijk op papier geschreven, groot 241 bladzijden, op welken laatste men vindt: „Dit boec is geeyndet int jaer ons heren 1450 opte andere dach in Meert. Een Ave Maria van mynnen voer die onnutte scrijfter”.

GESCHIEDENIS

Het handschrift heeft toebehoord aan de Utrechtse rechtskundige en historicus Petrus van Musschenbroek (1764-1823), kleinzoon van de Leidse hoogleraar van die naam; zie over hem J.T. Bodel Nyenhuis in *Handelingen der jaarlijkse algemeene vergadering der Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde te Leyden*, 1824, blz. 38-40 en in A.J. van der Aa, *Biographisch woordenboek der Nederlanden*, XII, 1. Haarlem, 1869, blz. 1185-86. In de auctiecatalogus van diens bibliotheek *Bibliotheca Musschenbroekiana sive Catalogus librorum cum impressorum, tum maxime manuscriptorum, mapparum geographicarum, tabularum aenearum, effigierum sculptarum, aliarumque rerum ad antiquitatem, patriam imprimis, facientium; quibus usus est vir amplissimus Petrus van Musschenbroek ... Quorum publica fiet in aedibus dictis de Zon (W. IV No. 279. Bree-destraat), die IV sqq. m. Octobris MDCCCXXVI. Lugduni Bata-vorum per S. en J. Luchtmans, academiae typographos* komt het handschrift op blz. 162 onder nr. 474 voor. In 1864 werd het handschrift te Utrecht geveild; zie *Catalogue d'une collection remarquable de manuscrits, autographes et de quelques imprimés, délaissée par feu M.M. Jhr. C.A. Rethaan Macaré, Dr. G. Munnicks van Cleeff, et Mr. C.W. Ackersdijck, dont la vente aura lieu mercredi et jeudi 18 et 19 mai 1864, à 6 heures du soir, sous le ministère du Notaire Mr. C.G. de Balbian van Doorn, par T. de Bruyn, libraire à Utrecht, Hoogt, G 161*. Of het handschrift op deze laatste veiling door het Stedelijk Museum werd gekocht ofwel of het later in het bezit ervan is gekomen, hebben we niet kunnen achterhalen.

LITERATUUR

Centraal Museum Utrecht. Catalogus van het Historisch Museum der Stad. Utrecht, 1928, blz. 257, nr. 1569; P. Dalmatius van Heel, O.F.M., De Tertiariissen van het Utrechtse kapittel. Utrecht, 1939, blz. 340.

VII. - LONDEN, BRITISH MUSEUM, Add. 18.162.

Dit prachtige perkamenten handschrift telt 269 bladen, metende 395 x 295 mm en beschreven in twee kolommen. Het bevat 6 miniaturen, 18 gehistorieerde initialen en 18 sierlijsten en werd omstreeks 1465 te Utrecht vervaardigd. We delen hier slechts de inhoud van en de literatuur over het handschrift mede en verwijzen voor verdere gegevens naar de grondige studie van P.J.H. Vermeeren,

Het Passyonael van den heyligen in het Brits Museum te Londen
add. ms. 18162, Het Boek, 33 (1958-1959), blz. 193-209.

INHOUD

Het handschrift bevat 170 legenden, ontleend aan de eerste vertaling van de *Legenda aurea* van Jacobus van Voragine, volgens de editie van Ed. Graesse, Dresden en Leipzig, 1846 de volgende hoofdstukken: 1-15, 17, 16, 19, 18, 20-30, 36-45, 31-35, 46, 47, 49-51, 53-61, 63, 65, 67-70, 72, 74-76, 73, 77-98, 150, 176, 99-110 (kap. 108 = Van sinte eusebius leuen komt tweemaal voor: op fol. 150 r^ob-150 v^ob en 164 v^ob-165 r^ob), 112-131, 134-138, 132, 139, 133, 140-142, 151-154, 156-160, 162, 163, 161, 155, 164-174, 181; één legende, ontleend aan de tweede vertaling van de *Legenda aurea*, in de bovengenoemde editie van Ed. Graesse kap. 180, nl. *Dit is die legende van barlaam* op fol. 264 v^ob-268 v^oa; 35 toegevoegde legenden, nl. van de HH. Eligius (fol. 9 v^ob-10 r^ob), Barbara (fol. 10 r^ob-11 v^oa), Joachim (fol. 13 v^ob-14 r^oa), Servulus (fol. 18 v^oa-18 v^ob), Pontianus (fol. 37 v^oa-37 v^ob), Brigida (fol. 51 r^oa-51 v^oa), Helena, fol. 56 v^oa-56 v^ob), Apollonia (fol. 56 v^ob-57 v^ob), Dorothea (fol. 57 r^ob-58 v^ob), Gertrudis (fol. 67 v^ob-69 v^oa), Theogenus (fol. 69 v^oa-69 v^ob), Tien-duizen Martelaren (fol. 107 v^oa-108 r^oa), Bonifatius (fol. 119 v^oa-122 r^ob), Odulphus (fol. 122 r^ob-124 r^ob), Kilianus (fol. 124 r^ob-124 v^ob), Bonifatius (fol. 127 v^ob-128 v^ob), Frederik (fol. 128 v^ob-131 v^ob), Johannes Damascenus (fol. 133 r^oa-135 r^ob), Fides, Spes en Caritas (fol. 199 r^oa-201 r^oa), Polycarpus (fol. 201 r^oa-202 r^oa), Sabinus (fol. 202 r^oa-203 v^oa), Marius, Martha, Audifax en Abacuc (fol. 202 r^oa-203 v^oa), Benignus (fol. 202 v^ob-203 v^oa), Walburgis (fol. 203 v^oa-204 r^oa), Lucianus (fol. 204 r^oa-204 v^oa), Marciana (fol. 204 v^oa-204 v^ob), Genoveva (fol. 204 v^ob-205 v^ob), Marinus (fol. 205 r^ob-206 v^oa), Victor (fol. 220 r^oa-220 r^ob), Willibrordus (fol. 235-r^oa-236 v^ob), Patroclus (fol. 236 v^ob-237 r^oa), Catharina (fol. 250 r^ob-251 v^ob), Theophilus (fol. 255 r^oa-256 v^oa), Erasmus (fol. 256 v^oa-257 v^oa), Euphrosyna (fol. 261 r^ob-264 r^oa); verder *Die legende van onser vrouwen ontfangenisse*, een vertaling van Pseudo-Anselmus van Canterbury, *De conceptione beatae Virginis* (fol. 14 r^oa-15 r^ob) en *Dit is die legende van bysscop Vdo*, een bewerking van *Vdonis Magdeburgensis inusitatum et horrendum mortis genus et terrificam damnationem* uit *Magnum speculum exemplorum* (fol. 131 v^ob-133 r^oa); ten slotte 36 zeer korte legenden, waarschijnlijk ontleend aan de Middelnederlandse bewerking van het *Martyrologium Usuardi* (verspreid tussen fol. 10 r^ob-51 r^oa); en de volgende excerpten uit *Der sielen troest*, waarvan we het incipit en het explicit mededelen.

Fol. 268 v^oa [*Der sielen troest*, IV, 34] *Dit is van dat pater noster* Inc. L]jeue kijnt du sulste eeren dinen hemelschen vader mit dinen gebede. dat onse [heer] selue geleert heeft dat is dat pater noster. ¶ Die yongheren vraechden onsen heer. hoe si bidden soudē ... Expl. *ende* en leydt ons nyet in becoringen. mer verlost ons van allen quade. ¶ Dit gebet is also goet dat alle die werlt nyet vergelden en can. — Schmitt, blz. 154.

Fol. 268 v^oa-268 v^ob [*Der sielen troest*, IV, 35] Inc. Daer om sal ic v

vertellen van enen bysscop die te romen woude wanderen totten paeus. Dese bysscop hadde enen armen man angenomen in synen houe ende hi loefde hem oec sijn prouen van eten ende van drincken ... Expl. Daer om en hijnder genen mensche inder kerken of anders waer daer hi is in synen gebede. Lieue kijnt du selste dijn pater noster mit ynnicheiden spreken. beter is een pater [noster] mit ynnicheiden gesproken dan hondert dusent sonder ynnicheit Ende daer of wil ic v een exempelman vertellen — Schmitt, blz. 154-155.

Fol. 269 r^oa-269 r^ob [*Der sielen troest*, IV, 36] Inc. ¶ Het was een goede vrouwe die veel ende ynliken plach te beden. Tot eenre tijt so biechte si tegen enen broeder. ende die vraechde haer wat datsi plage te lesen ende hoe si haer gebede dede ... Expl. ¶ Dese vrouwe hadde recht. daer om lieue kijnt seltu mit ynnicheiden beden hoe cleyn dattet sy. want veel beter is een pater noster mit ynnicheiden dan hondert sonder ynnicheit — Schmitt, blz. 156-157.

Fol. 269 r^ob [*Der sielen troest*, IV, 37] *Noch een ander van dat pater noster* Inc. O Lieue vader ic vrage v. berecht my ist dat pater noster yet so goet datmen daer leest in latijn als datmen leest in duitsche. ¶ Lieue kijnt dat wil ic dy berechten ... Expl. ende daer om sultu dat spreken so du dat best verstaen kunste dat is mijn raet. Nochtant so en straffe ic dat niet dat du dijn pater noster in latijn sprekes. beyde is goet welc dy meest ynnicheiden maect dat doet inden naem goeds AMEN. — Schmitt, blz. 157.

Fol. 269 r^ob-269 v^oa [*Der sielen troest*, IV, 38] *Noch een vrage van dat pater noster*. Inc. O Lieue vader berecht my dat ic v vrage na dien dat god dat pater noster selue heeft geleert wat sullen dan ander gebeden. ist nyet genoeg dat een mensche sijn pater noster spreke ... Expl. ende van onser lieuer vrouwen ende vanden heyligen engelen ende vanden heyligen apostolen ¶ Ende dijn gebet sultu altoes doen voer den genen die du genoten heues ende voer allen kersten sielen. — Schmitt, blz. 157-158.

Fol. 269 v^oa [*Der sielen troest*, IV, 39 (slot)] Ende alstu gaetste ouer enige kerchoue so sulste vmmer gedencken alle kersten sielen ende spreken dan dijn gebet. — Naar dit handschrift uitgegeven door K. de Flou en E. Gaillard, *Beschrijving van Middelnederlandsch handschriften die in Engeland bewaard worden*, Verslagen en Mededeelingen van de Koninklijke Vlaamsche Academie voor Taal- en Letterkunde, 1895, blz. 109; daaruit overgenomen door D.C. Tinbergen, *Des coninx summe*. Leiden, [1900-1907], blz. 181; Schmitt, blz. 161.

Fol. 269 v^oa [*Der sielen troest*, IV, 40] ¶ Het was een cleric die hadde van manyeren. so wanneer hi ouer den kerchoue ghinc so sprac hi sijn ghebet te troeste alle der sielen die daer begrauen waren. Ende het gesciede doe dese cleric storf ende men hem groef. doe die priester seide requiescant in pace. so riepen alle dye sielen die opten kerchoue begrauen lagen mit luder stemmen. AMEN. — Naar dit handschrift uitgegeven door K. de Flou en E. Gaillard, *a.w.*, blz. 109; daaruit overgenomen door D.C. Tinbergen, *a.w.* blz. 181; Schmitt, blz. 162.

LITERATUUR

Catalogue of Additions to the Manuscripts in the British Museum in the Years MDCCCXLVIII-MDCCCLIII. Londen, 1868, blz. 83; H. Brugmans, *Verslag van een onderzoek in Engeland naar archivalia, belangrijk voor de geschiedenis van Nederland, in 1892 op last der regeering ingesteld*. 's-Gravenhage, 1895, blz. 421; K. de Flou en E. Gaillard, *Beschrijving van Middelnederlandsche handschriften die in Engeland bewaard worden*, Verslagen en Mededeelingen der Koninklijke Vlaamsche Academie voor Taal- en Letterkunde, 1895, blz. 104-109, nr. 26; D.C. Tinbergen, *Des coninx summe*. Leiden, [1900-1907], blz. 181; R. Priebsch, *Deutsche Handschriften in England. II. Das British Museum mit einem Anhang über die Guildhall-Bibliothek*. Erlangen, 1901, blz. 172, nr. 195; C.H. Ebbinghe Wubben, *Over Middelnederlandsche vertalingen van het Oude Testament. Bouwstoffen voor de geschiedenis der Nederlandsche bijbelvertaling*. 's-Gravenhage, 1903, blz. 107, voetnoot; R. Priebsch, *Aus deutschen Handschriften der Königlichen Bibliothek zu Brüssel, III*, *Zeitschrift für deutsche Philologie*, 36 (1904), blz. 385; W.E. Collinson, *Die Katharinenlegende der Hs. II 143 der Kgl. Bibliothek zu Brüssel*. Heidelberg, 1915, blz. 72-76, 81-102; A.W. Byvanck en G.J. Hoogewerff, *De Noord-Nederlandsche miniaturen in handschriften der 14e, 15e en 16e eeuwen*. 's-Gravenhage, 1922-1925, Eerste deel (pp. 1-120), pl. 94 en Tekst, blz. 45-46, nr. 106; W. Byvanck, *Utrechtse miniaturen*, *Het Gildeboek*, 6 (1923-1926), blz. 183-184, C.J. de Wit, *Die Utrechtschen Miniaturen der 15. Jahrhunderts*. Berlijn, 1927, blz. 63, nr. 37 en blz. 96; G.J. Hoogewerff, *De Noord-Nederlandsche Schilderkunst, I*. 's-Gravenhage, 1936, blz. 543, voetnoot; A.W. Byvanck, *De middeleeuwsche boekillustratie in de Noordelijke Nederlanden*. Antwerpen-Utrecht, 1943, blz. 54; L.M.J. Delaissé, *Le livre d'heures de Mary van Vronensteyn, chef d'œuvre inconnu d'un atelier d'Utrecht, achevé en 1460*, *Scriptorium*, 3 (1949), blz. 242-244; P.J.H. Vermeeren, *Het Passyonael van den beyligen in het Brits Museum te Londen add. 18162*, *Het Boek*, 33 (1958-1959), blz. 193-209.

VIII. - 'S-GRAVENHAGE, MUSEUM MEERMANNOWEST-REENIANUM, 10 E 15 (olim 56; Cat. 142).

Handschrift op papier, geschreven ca. 1480, bestaande uit een sextern (fol. 1-12); een sextern, waarvan het 11de blad is weggesneden (fol. 13-23); 6 sexternen (fol. 24-35, 36-47, 48-59, 60-71, 72-83, 84-95); een quatern en 2 bladen (fol. 96-105); 8 sexternen (fol. 106-117, 118-129, 130-141, 142-153, 154-165, 166-177, 178-189, 190-201); 3 bladen (fol. 202-204); samen 204 bladen; in formule uitgedrukt, VI, VI-1, 5-VI, VI-2, 9 VI, 3. Voorin een modern papieren dubbelblad, waarvan het eerste blad tegen het voorbord is geplakt, en een papieren blad met aantekeningen; achterin een

modern papieren dubbelblad, waarvan het tweede blad tegen het achterbord is geplakt. Blad : 176 x 132 mm ; bladspiegel : 137 à 146 x 100 à 103 mm. Twee kolommen, 31 à 38 regels ; tussenruimte : 13 of 14 mm ; met bruinkool of blind afgeschreven ; met potlood of blind gelinieerd. Moderne potloodfoliëring. Dikte van het blok : 38 mm.

BAND

Negentiende-eeuwse bruingemarmerde kartonnen band ; op de rug met gouden letters : CONINCS/SOMME/M.S./XV EEUW. Marges vrij sterk afgesneden. Gele sneden.

SCHRIFT EN DATERING

Geschreven door drie verschillende handen (littera bastarda) : de eerste hand schreef fol. 1 r^a-146 r^b, de tweede fol. 146 v^a-152 r^a en 154 r^a-163 v^b (fol. 152 r^b-153 v^b onbeschreven), de derde fol. 164 r^a-204 v^b. Rode initialen van drie regels hoog, rode lombarden van twee regels hoog, rode titels, rood doorstreepte hoofdletters ; op fol. 146 v^a-152 r^a initialen niet ingevuld en geen rubricering. In het gedeelte van de eerste kopiist zijn de lange letters hier en daar in de bovenste marge doorgetrokken en met zwart, rood doorstreept penwerk versierd. Het handschrift is niet gedateerd ; het is geschreven in de tweede helft van de 15de eeuw.

INHOUD

1. Fol. 1 r^a-91 r^a [Frère Laurent, *Somme le roi*, traktaat 1-4, vertaald door Jan van Rode] *Hier beghint een seer nut boec dat gheheten is des conincs somme ende beghint aldus in onsen duutschen Amen Inc. Sonderlinghe lieue ende gheminde neue ende broeder jn cristo ihesu Want ic broeder jan van rode conueers der catuser oerden tot seelem groete begherte hebbe tot uwer ewigher zalicheit Sonderlinghe dat ghi naden gheboden gods iu leuen leiden moghen soe en heb ic mi luttel arbeit niet laten uerdrieten Ende heb iu ouer gheset wten fransoeyen in duitsche Jnt Jaer ons heren MCCC ende achte een boec dat een groet clerc vander predicar oerden den coninc philippus van francrijc maecte ... Expl. Ende dat hi die mitten wortel mit allen wten gaerde ons herten trecken wil ende planten daer weder in die seuen principael doechden die dese doetsonden contrarie sijn als die alre wijste gardinier of hofman die is als Jc hier voer gheseit hebbe God si gheloeft Amen — Naar hs. 's-Gravenhage, Koninklijke Bibliotheek, 75 G 11 uitgegeven door D.C. Tinbergen, *Des coninx summe*. Leiden, [1900-1907], blz. 219-362; andere handschriften en inkanabelen aldaar blz. 197-208.*

Fol. 91 r^a-92 r^b [*Der sielen troest*, IV, 35] *Hoe goet een pater noster*

is [91 r^ob] Inc. HET was een heilich bisscop die soude te roemen riden totten paeus Doe vant hi een arm man daer staen inden weghe. den man nam hi in sijn hof ende louede hem teten te gheuen al sijn daghe lanc Maer hi soude alle daghe lesen een pater noster voerden bisscop dat hem god bewaren moste ... Expl. Want alle die werelt en machs niet verghelden Doe dede hem die bisscop ghenade Lieue mensche du selste dijn pater noster gaerne lesen noch du en selste gheen pater noster hinderen Want hinderstu een pater noster dat en constu nimmermeer verghelden ¶ Du selste dijn pater noster spreken mit ynnicheit so is beter dan dusent sonder ynnicheit — Het begin hiervan is naar dit handschrift uitgegeven door D.C. Tinbergen, *a.w.*, blz. 167; Schmitt, blz. 154-155.

3. Fol. 92 v^oa-93 r^ob [*Der sielen troest*, IV, 36] Inc. Daer was een goede vrouwe die plach veel te beden ende haer biechtvader die vraechde haer wat si plach te beden Si seide sy en konde niet dan hoer pater noster spreken Ende spreke ic in duutschen Vader onse du biste inden hemelen ... Expl. soe spreek ic dan dat een pater noster opten ander ende en weet niet wat dat is dat ic spreke soe lese icker somtijt wel hondert onder eenre missen sonder ynnicheit ende soe dunct my dattet mi euel gaet Dese vrouwe had recht — Naar dit handschrift uitgegeven door I. Le Long, *Boek-zaal der Nederduytsche bybels*. Amsterdam, 1732, blz. 227-228; zie ook D.C. Tinbergen, *a.w.*, blz. 167; Schmitt, blz. 156-157.

4. Fol. 93 r^ob-93 v^ob [*Der sielen troest*, IV, 37] Inc. VADER lieue ic vraghe iu berecht mi Js dat pater noster soe goet in duutschen als in latijn Lieue kint dat wil ic di berechten Een goet swaert ende scarp is soe goet in eens kropels hant ... Expl. Daer om seltuut spreken alstu dat beste conste verstaen. dat is mijn raet. nochtan en straffe ic des niet oft tuut sprekens in latijn beide is goet welc di best behaecht dat sprec in gods eren Amen Deo gracias Amen — Naar dit handschrift uitgegeven door I. Le Long, *a.w.*, blz. 228-229; zie D.C. Tinbergen, *a.w.*, blz. 167; Schmitt, blz. 157.

5. Fol. 94 r^oa-96 v^oa [*Jacobus de Voragine, Legenda aurea*, 93] Dit is die legende van [*sinte margareta*] Inc. MARGARETA was theodosius der heiden patriarche der stat van antiochien dochter men leuerdese hore voedster Ende doe si out ghenoech was wert si gedoept ende hier om haetse hoer vader seer — Expl. Ende men en vant in hoer niet dat kerstene gheestelicheyden teghen was Si was ghehaet van horen vader Ende ghemint van ihesu cristo haren brudegom — Deze legende is ontleend aan de eerste vertaling van de *Legenda aurea*; zij komt voor in tal van handschriften o.a. in hs. Brussel, Koninklijke Bibliotheek, 15140, fol. 195 r^oa-196 v^oa; Londen, British Museum, add. 18.162, fol. 126 r^oa-126 v^ob en Stockholm, Koninklijke Bibliotheek, A 159, fol. 155 v^oa-156 v^oa. Latijnse tekst: Ed. Th. Graesse, Dresden en Leipzig, 1846, blz. 400-403.

6. Fol. 96 v^oa-100 v^ob [*Jacobus de Voragine, Legenda aurea*, 158] Dit is die legende van die elf dusent maechden Inc. DJE elfdusent maechden worden aldus ghepassijt [96 v^ob] Jn britanien was een kersten coninc die nothus of maurus hiet die een dochter hadde die vrsula heet Dese was wonderlike eersam van seden ... Expl. Ende doe hem die abbet vraghede wat hi hadde ende als hi hem gheseit hadde der maghet beloefte soe ghinghen si alle enwech ende quamen weder nae luttel tijts ende si vonden

dat hi te gode waert was ghevaren Amen — Deze legende is ontleend aan de eerste vertaling van de *Legenda aurea*; zij komt in tal van handschriften voor o.a. in hs. Brussel, Koninklijke Bibliotheek, 15.140, fol. 343 v^oa-345 v^oa; Londen, British Museum, add. 18.162, fol. 223 r^ob-224 r^ob; Stockholm, Koninklijke Bibliotheek, A 159, fol. 276 v^ob-278 v^oa. Latijnse tekst: Ed. Th. Graesse, Dresden en Leipzig, 1846, blz. 701-705.

7. Fol. 100 v^ob-106 v^oa [Jacobus de Voragine, *Legenda aurea*, 169] *Een legende van sinte cecilia* [101 r^oa] Inc. CECilia was een vorbarighe maghet gheboren wt edelen gheslachte van roemen ende sy was gheuodet in cristus gheloue wt hare wyeghen Ende si hilt altoes verborghen in hoere heren cristus ewangelie ... Expl. Mer men leest elwer datsi ghepassijt was in mercs aurelijs tide die regnierde Jnt jaer ons heren twee hondert ende twijntich Amen — Deze legende is ontleend aan de eerste vertaling van de *Legenda aurea*; zij komt voor in tal van handschriften o.a. hs. Brussel, Koninklijke Bibliotheek, 15.140, fol. 374 v^oa-377 r^ob; Londen, British Museum, add. 18.162, fol. 245 r^ob-246 v^ob en Stockholm, Koninklijke Bibliotheek, A 159, fol. 303 v^oa-305 v^ob. Latijnse tekst: Ed. Th. Graesse, Dresden en Leipzig, 1846, blz. 771-777.

8. Fol. 106 v^oa-114 r^ob [Jacobus de Voragine, *Legenda aurea*, 172] *Dit is sinte katherinen legende* [106 v^ob] Inc. KATHERina was costis des conincs dochter ende si was gheleert in allen consten Ende doe maxencius die keiser altegader beide riken ende arme te alexandrien dede vergaderen Dat si den afgoden offeren souden ... Expl. mer in die croniken soe was maxencius te romen mer maximianus int oestlant woeste Daer die kersten hier by schinen te segghen dat die scriuers ghescreuen hebben maxencium voer maximianus Amen — Deze legende is ontleend aan de eerste vertaling van de *Legenda aurea*; zij komt in tal van handschriften voor o.a. in hs. Brussel, Koninklijke Bibliotheek, 15.140, fol. 383 r^ob-387 r^oa; Londen, British Museum, add. 18.162, fol. 251 v^ob-253 r^oa en Stockholm, Koninklijke Bibliotheek, A 159, fol. 311 r^oa-314 v^oa. Latijnse tekst: Ed. Th. Graesse, Dresden en Leipzig, 1846, blz. 789-797.

j 9. Fol. 114 v^oa-120 v^ob [Pseudo-Ambrosius, *Passio Sancti Agnetis = Epitola I*] Inc. SJnte ambrosius een dienre ende een knecht cristi scriuet ende ombiedet allen heilighen joncvrouwen laet wi ons alte samen inden heer verbliden Ende toe stichtenis der joncvrouwen laet ons ghedencken hoe dat die heilighe maghet agneta ghepinicht ende ghedoet is ... Expl. Want ic met al dese maechden claere ende onuerganclicke schoene woninge ontfanghen hebben Ende hier om begaetmen sinte agnieten dach anderwerue inder heiligher kerken Ende dat is hoer octaue Hier eyndet die legende van sinte agnieten ¶ Amen — Dezelfde vertaling komt voor in hs. 's-Gravenhage, Koninklijke Bibliotheek, 72 J 26, fol. 103 v°-114 r°. Een tweede vertaling bevindt zich in de volgende handschriften: Darmstadt, Hessische Landes- und Hochschulbibliothek, 814, fol. 99 r^oa-106 r^oa (ripuarisch); Darmstadt, Hessische Landes- und Hochschulbibliothek, 1433, fol. 6 v°-21 v° (ripuarisch); Darmstadt, Hessische Landes- und Hochschulbibliothek, 2169, fol. 74 v^oa-79 v^ob (ripuarisch); 's-Gravenhage, Koninklijke Bibliotheek, 133 E 6, fol. 185 r°-196 v°; Keulen, Historisches Archiv, W. fol. 165, fol. 58 r^ob-63 r^oa (ripuarisch); Keulen, Historisches Archiv, W.

fol. 169, fol. 124 v^ob-129 r^a (ripuarisch); Neurenberg, Germanisches Museum, 8826, fol. 112 v^a (ripuarisch). Een derde vertaling komt voor in hs. Marburg, Westdeutsche Bibliothek, Berliner Sammlung, ms. germ. quart. 1099, fol. 161 r°-172 r°. Latijnse tekst: Migne P.L. 17, kol. 813-820.

10. Fol. 121 r^a-130 r^b [Jacobus de Voragine, *Legenda aurea*, 96] *Dit is die legende uan sinte maria magdalena* Inc. M^Aria magdalena was alsoe gheheten van eenre burch die magdalum hete Ende si was van alte edelen gheslachte also vanden ghenen die van coninghen gheboren waren ... Expl. O sinte maria magdalena sal ic dijn kerke nimmermeer moghen sien ende thant worden hem sijn oghe ontdaen Ende noch vele teikenen ende miraculen die si ghedaen heeft die ic niet al scriuen en can Amen [De laatste drie miraculen ontbreken] — Deze legende is ontleend aan de eerste vertaling van de *Legenda aurea*; zij komt in tal van handschriften voor o.a. in de hss. Brussel, Koninklijke Bibliotheek, 15.140, fol. 201 r^b-206 r^b; Londen, British Museum, add. 18.162, fol. 135 v^a-139 v^b en Stockholm, Koninklijke Bibliotheek, A 159, fol. 157 r^a-160 v^b. Latijnse tekst: Ed. Th. Graesse, Dresden en Leipzig, 1846, blz. 407-416.

11. Fol. 130 r^b-146 r^b [Jacobus de Voragine, *Legenda aurea*, 168] *Dit is de legende van sinte elizabeth* [130 v^a] Inc. E^Lizabeth was een edel vrouwe van geslachte des conincs dochter van ongherien mer si was edelre in ghelouen ende in gheestelicheit Dit edel gheslachte makede si edelre mit exempelen ende verclaeret bi miraculen ende uercierdet mit gracen van heilicheden ... Expl. Het was een wijf die tygride hiet *ende* si hadde een iaer al blind gheweest soe datmense altoes leiden mosten *ende* bat sinte elizabeth mit alre ynnicheden *ende* si wert gesont amen [Een paar exempelen ontbreken]. Deze legende is ontleend aan de eerste vertaling van de *Legenda aurea*; zij komt in tal van handschriften voor o.a. in hs. Brussel, Koninklijke Bibliotheek, 15.140, fol. 365 r^b-374 r^b; Londen, British Museum, add. 18.162, fol. 240 v^a-245 r^b en Stockholm, Koninklijke Bibliotheek, A 159, fol. 296 r^a-303 v^a. Latijnse tekst: Ed. Th. Graesse, Dresden en Leipzig, 1846, blz. 752-771.

12. Fol. 146 v^a-148 v^a [Passieoverdenking] Inc. [H]Oert hoe minlike die suete here ihesus *cristus* totter doot ghecomen is Ende wien daer toe ghebrocht heeft wantet ghenen mensche moghelic en was den sone gods te cruce ... Expl. Ende dese almachtighe coninc god van hemelrike die moetet ons allen hier so doen regieren dat wi na dit corte verganclike leuen moeten besitten dat ewighe leuen amen

13. Fol. 148 v^b-152 r^a [Jacobus de Voragine, *Legenda aurea*, 94] [Legende van de H. Alexius] Inc. [A]lexius was een edel romeyn eens edels mans soen die men heit efemianus die wel was mitten keyser Mit welken heer waren drie dusent ionghelinghe al ghegurt mit gouden gurdelen Ende ghecleet mit siden clederen ... Expl. Dese gods vrient starf in die leste calend augusti Jnt iaer ons heren CCC ende acht ende tneghentich God is gheloeft ende gheert tot alre tiit Amen Amen Amen — Ontleend noch aan de eerste, noch aan de tweede vertaling van de *Legenda aurea*. Latijnse tekst: Ed. Th. Graesse, Leipzig en Dresden, 1846, blz. 403-406.

Fol. 152 r^b-153 v^b onbeschreven.

14. Fol. 154 r^a-204 v^b [Bewerking van het *Soliloquium* van de H.

Bonaventura] *Hier begint die voirsprake vanden boeke van vier oefenynghe* Inc. Ihesus cristus onse lieue behouder spreekt Jc ben ghecomen een vuer te senden in die eerde. ende wat wil ic anders dan dat dat barne Dit is dat vuer sijne ewigher minnen daer ic hope dat ghi mede onsteken siit ... [156 r^oa] ... *Die eerste oefeninghe* Inc. O Mensche seg mi of ic bi der *gracie* gods ghenade daer toe kreghe in mi inwendelic te oefenen in desen vieren die voirseit siin als die lancheit breetheit hoecheit ende die[p]-heit waer an soude ics beghinnen [156 r^oa] op dat ic dat loen der oefeninghe niet en verlore ... Expl. O ziele ver- [204 v^ob] met di niet te seer ic bidde di dattu dine crancheit an sieste ende der oetmoedicheit ghedenckes — Zie over deze bewerking van het *Soliloquium*: K. Ruh, *Bonaventura deutsch. Ein Beitrag zur deutschen Franziskaner-Mystik und -Scholastik*. Bern, 1956, blz. 141-159; daar worden niet vermeld: Brussel, Koninklijke Bibliotheek, II 3811 (slot ontbreekt) en IV 209, 13 (fragmenten); Utrecht, Bibliotheek der Rijksuniversiteit, 3 L 6, fol. 6 r^oa-6 v^ob (excerpt) en Leiden, Bibliotheek der Rijksuniversiteit, B.P.L. 2231, fol. 6 v^ob-9 r^ob (excerpt); evenmin wordt aldaar vermeld het excerpt in hs. Brussel, Koninklijke Bibliotheek, 3026-30, fol. 171 r°-183 v°, uitgegeven door A. Ampe, *Ons Geestelijk Erf*, 32 (1958), blz. 83-90; zie over dit excerpt ook *Ons Geestelijk Erf*, 38 (1964), blz. 23, voetnoot 1. Zie nog over deze bewerking van het *Soliloquium*: R. Lievens, *Jordanus van Quedlinburg in de Nederlanden. Een onderzoek van de handschriften*. Gent, blz. 315-318, voetnoot 1. Latijnse tekst: Bonaventura, *Opera omnia*. Quaracchi, 1882-1902, VIII, blz. 28-67; Bonaventura, *Decem opuscula ad theologiam mysticam spectantia*. Quaracchi, 1900², blz. 43-154.

15. Fol. 204 v^ob. Het sin vier punten die den mensche seer bedrieghen ende leiden inden wech der hellen Dat eerste is hope langhe te leuen Dat ander is hope van lichteliic te vercrighen Dat derde is een mensche siins selues sonden niet en wegghet als hi soude Dat vierde is niet te vresen dat vonnisse ons heren Een traen die wt enen rouwighen herte ghescreyert wert die soude die ziele meer reinighen dan tien iaer vegheuiers

HERKOMST

Over de herkomst van het handschrift is niets bekend.

GESCHIEDENIS

Het handschrift heeft toebehoord aan de Amsterdamse kerkhistoricus Isaac Le Long (1683-na 1762). Hij vergeleek het afschrift van *Des coninx summe* met de drukken van 1478 en 1484; zie *Boekzaal der Nederduitsche Bybels*. Amsterdam, 1732, blz. 223-229. Lelongs belangrijke verzameling handschriften en boeken werd in 1744 geveild. In de auctiecatalogus *Bibliotheca selectissima, sive catalogus librorum, plurimum rarissimorum in omnibus facultatibus, scientiis ac linguis ... Quae omnes magno studio, labore et impensis per 50 annos continuos comparatae, auctione publica ven-*

dentur Amstelaedami, die Lunae 17 Augusti et seqq. 1744. apud Salomonem Schouten, bibliopolam in platea vulgo dicta de Kalverstraat komt dit handschrift op blz. 20 onder nr. 56 voor. Later was het in het bezit van Baron Van Westreenen van Tiellandt (1783-1848), die al zijn bezittingen aan het Rijk vermaakte en zodoende de stichter werd van het Museum Meermanno-Westreenianum dat in 1852 werd geopend. Zie over hem : P.J.H. Vermeeren, *W.H.J. Baron van Westreenen van Tiellandt als handschriftenverzamelaar*, *Bibliotheekleven*, 47 (1962), blz. 603-609.

LITERATUUR

I. Lelong, *Boek-zaal der Nederduitsche Bybels*. Amsterdam, 1732, blz. 223-229; J. van Vloten, *Verzameling van Nederlandsche prozastukken, van 1229-1476, naar tijdsorde gerangschikt*. Leiden en Amsterdam, 1851, blz. 151; D.C. Tinbergen, *Des coninx summe*. Leiden, [1900-1907], blz. 89, 91, 92, 167, 168, 199-200; K. Ruh, *Bonaventura deutsch. Ein Beitrag zur deutschen Franziskaner-Mystik und-Scholastik*. Bern, 1956, blz. 147-148; P.J.A. Vermeeren en A.F. Dekker, *Inventaris van de handschriften van het Museum Meermanno-Westreenianum*. 's-Gravenhage, 1960, blz. 48, nr. 142.